

Praktijkgericht onderzoek

De kracht van spel: van internaliserend naar sociaal gedrag

Naam:	Marisya de Geus
Studentnummer:	2379775
Opleiding:	Fontys OSO, Master SEN
Studiegroepbegeleiders:	Tineke van Alphen & Marcel van de Wiel
Onderzoeksbegeleidster:	Linda Keuvelaar – van den Bergh
Datum:	19-06-14

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	3
1 Aanleiding en probleemstelling.....	4
2 Theoretisch kader.....	6
2.1 Doelgroep.....	6
2.2 Aanpak van internaliserend gedrag.....	6
2.3 Spel als middel.....	6
2.4 Interventies.....	7
2.5 Persoonlijke werktheorie.....	8
3 Onderzoeksmethodologie.....	10
3.1 Praktijkgericht onderzoek en paradigma.....	10
3.2 Onderzoeksstrategie.....	10
3.3 Onderzoeksmethoden.....	11
3.4 Betrouwbaarheid en validiteit.....	12
3.5 Ethische aspecten.....	13
4 Onderzoeksresultaten en data-analyse.....	14
4.1 Deelvraag 1: Welke drie interventies met spel lijken het meest geschikt voor het verminderen van internaliserend gedrag bij peuters met een taalontwikkelingsstoornis.....	14
4.2 Deelvraag 2: Hoe reageren de peuters met internaliserend gedrag tijdens het inzetten van de interventies?.....	16
4.3 Deelvraag 3: Wat zijn de ervaringen van de pedagogisch begeleiders na inzet van de interventies?.....	20
4.3.1 Individuele interviews.....	20
4.3.2 Focusgroep interviews.....	22
5 Conclusie en discussie.....	24
5.1 Keuze van interventies.....	24
5.2 Reacties van peuters.....	24
5.3 Ervaringen van PB'ers.....	25
5.4 Methodologische reflectie.....	25
5.5 Conclusies en aanbevelingen.....	26
6 Evaluatie en reflectie.....	27
6.1 Relatie met de centrale thema's van de MSEN.....	27
6.2 Verschillende reflecties.....	27
Nawoord.....	30
Bibliografie.....	31
Bijlagen.....	33
Bijlage 1: Observatieformulier.....	33
Bijlage 2: Voorbeeld van het logboek.....	35
Bijlage 3: Werkwijze per interventie.....	36

Bijlage 4: Overzicht van de activiteiten	38
Bijlage 5: Interviewleidraad.....	39

Samenvatting

De titel van dit praktijkgerichte onderzoek geeft het onderwerp al grotendeels prijs: spel als middel voor het verminderen van internaliserend gedrag bij peuters met een taalontwikkelingsstoornis (TOS). De onderzoeksvraag luidde als volgt: 'Welke interventies met spel kunnen bijdragen aan het verminderen van internaliserend gedrag van peuters met een taalontwikkelingsstoornis op de behandelgroepen 'Kikker' en 'Haas' (binnen Auris)?'. Om deze vraag te kunnen beantwoorden is gekozen voor de onderzoeksstrategie actieonderzoek. Deze strategie was bij uitstek geschikt voor verbetering van de praktijk en het ontwikkelen van nieuwe interventies. De doorslag voor actieonderzoek was mijn betrokkenheid en dubbele rol als onderzoeker en participant. Binnen deze strategie zijn diverse onderzoeksmethoden ingezet: literatuur- en documentonderzoek, observeren en bijhouden van logboeken en semi-gestructureerde en focusgroep interviews afnemen. Hieruit zijn een aantal bevindingen naar voren gekomen. Voor het verminderen van teruggetrokken gedrag bij peuters blijkt dat gedragsmatige aanpakken ingezet kunnen worden, maar dat spel zoveel krachtiger en waardevoller is voor het jonge kind. Vele bronnen onderschrijven spel als uitermate geschikt middel bij peuters, bij internaliserend gedrag én bij een TOS. Er zijn op basis van literatuur en praktijkrelevantie drie interventies met spel als meest geschikt uitgekozen: groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel', de inzet van poppenspel en drie bij elkaar gepakte tips om het 'wij-gevoel' van peuters te stimuleren: rituelen, imitatiespel en coöperatief spel. Deze interventies riepen positieve reacties op van een teruggetrokken peuter op zowel groep Kikker als Haas, waarbij vooral de peuter bij groep Kikker grote gedragsverandering liet zien. Hierbij bleek vooral de inzet van pop Puk (van de methode Uk & Puk) effectief, omdat dit middel maakte dat het kind veel meer durfde. Bij alle interventies is algemeen genomen relatief veel sociaal gedrag waargenomen, waar de specifieke activiteiten mogelijk aan hebben bijgedragen. Ook de PB'ers op beide groepen hebben positieve ervaringen opgedaan, vooral doordat de drie interventies zichtbaar effect hadden. Alle interventies zijn leuk, praktisch inzetbaar en effectief bevonden. Uit interviews zijn ter evaluatie wel een aantal aandachts- en verbeterpunten naar voren gekomen. Deze worden verwerkt in het eindproduct voor de praktijk.

1 Aanleiding en probleemstelling

Alvorens het praktijkprobleem te beschrijven, wordt eerst een beeld geschetst van de organisatie waarbinnen het onderzoek heeft plaatsgevonden. Auris is een organisatie die zich richt op kinderen, jongeren en volwassenen die ondersteuning nodig hebben bij horen, spreken of taal (Auris, n.d.). Dit doet zij door voorlichting, preventie, diagnostiek, behandeling en scholing. Naast onder andere cluster 2-scholen zijn er ook behandelgroepen. Op één van die groepen voor kinderen van 1-5 jaar loop ik stage. Deze zogenoemde “peutergroepen” heten ‘Kikker’ (drie dagen) en ‘Haas’ (twee dagen aanwezig). Hier zitten per groep acht peuters met een taalontwikkelingsstoornis (hierna te noemen TOS) met twee HBO-geschoolde pedagogisch begeleiders (hierna te noemen PB’ers).

De invloed van een TOS op het gedrag van peuters kan heel groot zijn. Ieder jaar zijn er één of meerdere peuters met internaliserend gedrag. Zij zijn erg teruggetrokken, participeren en initiëren nauwelijks bij groepsmomenten en spreken weinig/niet. Deze kinderen zijn bijna niet te stimuleren in hun taal- en spraakontwikkeling, doordat ze te angstig zijn om mee te doen. Deze peuters zitten op een behandelgroep voor hun TOS, maar kunnen eigenlijk niet volledig behandeld worden door hun internaliserende gedrag. Dit zorgt voor handelingsverlegenheid bij de pedagogisch begeleiders. In mijn functie als stagiaire voor de master SEN, en als afgestudeerde SPH’er, heb ik de rol aangenomen van kritisch reflecterende professional, die wil bijdragen aan ontwikkeling van de praktijk. Daarom wilde ik iets met deze gesignaleerde handelingsverlegenheid doen.

Directe aanleiding tot dit onderzoek is goed contact met één jongetje op peutergroep met erg teruggetrokken gedrag. Door hem ging ik nadenken over een geschikte interventie. Hiernaast ben ik gemotiveerd doordat ik gedragsspecialist jonge kind wil worden. Modules hiervoor over het jonge kind, gedrag en spel hebben mijn interesse voor het thema aangewakkerd.

Het onderzoek richtte zich hoofdzakelijk op het verminderen van internaliserend gedrag door spel als middel te gebruiken en als interventie in te zetten. Er wordt niet gesproken over het begrip ‘spelinterventie’, omdat dit zich richt op de spelkwaliteit en dat was in dit onderzoek niet van belang. Kernbegrippen zijn internaliserend gedrag, spel en TOS.

Er is veel onderzoek naar spel gedaan, ook bij peuters. In Nederland wordt door vele auteurs de waarde van spel voor de algehele ontwikkeling erkend (Bosch & Boomsma, 2009; Goorhuis-Brouwer, 2005). Internationaal is er veel aandacht voor het effect van spel op het jonge kind en in Nieuw-Zeeland, Australië, Chili, China, Japan, Zweden en de USA wordt het belang van spel onderschreven (Pramling-Samuellson & Fler, 2009). In andere literatuur worden Italië, Engeland, Duitsland en de Scandinavische landen genoemd als voorbeelden waar spel centraal staat in verschillende pedagogieken (Singer & Haan, 2013).

Naast publicaties over spel zijn er ook veel publicaties over internaliserend gedrag en de taal- en spraakontwikkeling verschenen. Daarentegen lijkt er weinig onderzoek te zijn gedaan naar de inzet van spel bij internaliserend gedrag. Mijns inziens was dit thema een heel onderzoek waard, omdat het allereerst voor de praktijk direct relevant was. Spel is ‘eigen’ aan het kind en dus uitermate geschikt als interventie, wat in het volgende hoofdstuk uitgebreider beschreven wordt. Daarin worden ook bestaande interventies beschreven, waaruit op basis van relevantie voor de doelgroep in het onderzoek een keuze is gemaakt. Het helpt zowel de PB’ers als de peuters verder, want het kan bijdragen aan minder handelingsverlegenheid en internaliserend gedrag, en indirect ook aan het doel van behandelen. Ten tweede is er maatschappelijke relevantie, want ook andere begeleiders of organisaties zouden hiervan kunnen profiteren. Ook is het onderzoek wetenschappelijk relevant, want een onderzoek en interventie waarbij literatuur over de omgang met een TOS, de aanpak van gedragsproblemen en de waarde van spel samengebracht worden lijkt nog niet te bestaan. Het doel met dit praktijkgerichte onderzoek sluit hierop aan, waarbij de focus ligt op het kind en daarnaast op de PB’ers: theoretisch onderbouwde en in de praktijk geëvalueerde interventies voor de peuterbehandelgroepen ‘Kikker’ en ‘Haas’, om daarmee door middel van spel het internaliserende gedrag van peuters te verminderen. Mijn streven en verwachting is dat dit uitmondt in een heldere, bruikbare beschrijving welke ook in de toekomst van meerwaarde kan zijn.

Onderzoeksvraag: Welke interventies met spel kunnen bijdragen aan het verminderen van internaliserend gedrag van peuters met een taalontwikkelingsstoornis op de behandelgroepen 'Kikker' en 'Haas'?

Deelvragen:

1. Welke drie interventies met spel lijken het meest geschikt voor het verminderen van internaliserend gedrag bij peuters met een taalontwikkelingsstoornis?
2. Hoe reageren de peuters met internaliserend gedrag tijdens het inzetten van de interventies?
3. Wat zijn de ervaringen van de pedagogisch begeleiders na inzet van de interventies?

2 Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt eerst een nadere theoretische beschrijving van de doelgroep gegeven, waarna vervolgens wordt bekeken hoe internaliserend gedrag bij hen verminderd kan worden. Dit kan enerzijds door een gedragsmatige aanpak, maar ook door middel van spel. Het kader eindigt met een beschrijving van relevante interventies met spel en een persoonlijke werktheorie.

2.1 Doelgroep

De meeste kinderen op de peutergroepen zijn rond de 2/3 jaar. De literatuur noemt kinderen van ongeveer 12 tot 30 maanden peuters (Verhulst, 2005). Deze kleine mensjes worden snel hele kleuters (Buys & Poel, 1996). Ze herkennen steeds meer patronen en regels in de wereld, kunnen beter plannen maken en nadenken over activiteiten (Singer & Kleerekoper, 2009). Peuters hebben nog wel behoefte aan veiligheid, duidelijkheid en geborgenheid (Buys & Poel, 1996). Bij de normale ontwikkeling groeit het taal- en rekenvermogen, maar ook het geheugen, de fysieke- en de sociale vaardigheden. Bij peuters met een TOS zie je echter ernstige problemen met één van deze aspecten:

- een stoornis in de taalproductie
- een taal-begripstoornis
- een pragmatische taalstoornis met problemen in de communicatieve redzaamheid
- een articulatiestoornis in combinatie met één van bovenstaande aspecten (Auris, n.d.).

Bijkomend is er grote kans dat een kind met een TOS gedragsproblemen ontwikkelt, waarvan internaliserend gedrag met teruggetrokkenheid en lichamelijke klachten het meeste voorkomt (40% van de jonge kinderen) (Burger, Weerdenburg, & Wetering, 2012; Daal, 2008).

Onder internaliserend gedrag wordt gedrag verstaan dat vooral storend is voor het kind zelf, minder voor de omgeving (Hellinckx, 1991). Hieronder valt angst en teruggetrokkenheid.

2.2 Aanpak van internaliserend gedrag

Dit onderzoek heeft tot doel het internaliserende gedrag bij peuters te verminderen. Ten eerste kan dit door inzet van bestaande gedragsmatige aanpakken. Voorbeelden hiervan zijn het FRIENDS-protocol en de '5-G's' (gebeurtenis, gedachte, gevoel, gedrag, gevolgen), beiden technieken waarmee het kind zelf zijn angst aanpakt en reflecteert op verkeerde interpretaties (Verhulst, 2006; Vaessen, 2012). Er zijn ook gedragsinterventies als mindfulness, ontspanningsoefeningen en computerspel 'Schateiland'. Met betrekking tot dit onderzoek zijn geen van deze gedragsmatige aanpakken relevant, omdat ze veelal op het oudere kind gericht zijn en daardoor vaardigheden zoals reflecteren vragen die een peuter nog niet bezit (Gastel, 2007). Wel relevant lijken sociale vaardigheidstrainingen en speltherapieën (Daal, 2008). Een gedragsmatige aanpak met toepassing van operante conditionering is bewezen effectief, met het consequent bekrachtigen van gewenst gedrag en consequent bestraffen van gedrag waarvan je wilt dat het afneemt (Vaessen, 2012). Enkele technieken hierbij zijn exposure en modelling, waarbij het kind langzaam wordt blootgesteld aan de angst en de volwassene moedig gedrag voordoet (Lieshout, 2009; Vaessen, 2012).

2.3 Spel als middel

Naast de gedragsmatige interventies kan spel een goed middel zijn, wat kijkend naar de doelgroep van dit onderzoek veel geschikter lijkt. Spel hoort bij peuters! Het is 'de taal van kinderen' waarmee ze de wereld verkennen en begrijpen (Hellendoorn & Berckelaer-Omnes, 1998; Singer & Kleerekoper, 2009). Het blijkt echter lastig één definitie van spel te geven. Vele definities noemen wel het wezenlijke belang ervan, waarbij spel wordt vergeleken met basisbehoeften als eten en drinken (Aalsvoort G. , 2011; Buys & Poel, 1997).

Ook wordt fantasie genoemd, het verbeeldend spel waar het kind in opgaat (Aalsvoort, Kwakkel-scheffer, & Vries, 2006). Spel houdt verband met het plezier, actieve, flexibele en de vrijheid van het kind (Aalsvoort G. , 2011; Singer & Haan, 2013). Volgens Bateson (1972) zou je spel zo moeten herkennen als het zich voordoet: aan houding, stemgebruik en het doen alsof (Aalsvoort G. , 2011).

De belangrijkste kenmerken die naar voren komen zijn dat spel plezierig is en een vrijwillige activiteit, met vrijheid van handelen (Aalsvoort, Kwakkel-scheffer, & Vries, 2006; Singer & Haan, 2013; Janssen-Vos, 2004). Ook is er aanwezigheid van regels en verminderde realiteit.

Mooi zijn nog een aantal aanvullende omschrijvingen: nieuwsgierigheid, bewegen, voelen, proeven, pruiken, humor en opwinding (Singer & Kleerekoper, 2009). Tot slot is spelen ook leerzaam, sociaal, veilig en probleemoplossend (SLO, 2006). Spel is waardevol voor meerdere ontwikkelingsgebieden, maar bij de inzet hiervan plaatst Sutton-Smith wel een duidelijke kanttekening (Sutton-Smith, 2013). Hij spreekt over het teveel 'pedagogiseren' van het spel. Er kan zó worden uitgegaan van spelend leren, dat spel een didactisch middel wordt om doelen te bereiken en het spelende kind vergeten wordt. Volgens Huizinga (1938) zien we dan de 'aardigheid' die alle spel gemeen heeft niet meer (het plezier en emoties van het kind) (Huizinga, 2013). Het is belangrijk om te blijven zien dat spel primair een doel in zichzelf is, en daarna pas een middel kan zijn om andere ontwikkelingsgebieden te stimuleren (Buys & Poel, 1996).

Waarom spel in dit onderzoek voor het verminderen van internaliserend gedrag? Doe-alsofspel kan peuters helpen om angsten te onderdrukken door naspelen en houvast hebben aan routines (Goorhuis-Brouwer, 2005). Wanneer kinderen graag samenspelen, hebben ze intrinsieke motivatie om prosociaal gedrag te vertonen en conflicten op te lossen (Singer & Haan, 2013). Tevens gaat een speelse omgang tussen kinderen en volwassenen samen met het reguleren van het gedrag van kinderen. Tot slot is spel eigenlijk het ideale middel omdat de verbaliteit bij gedragsinterventies vaak niet geschikt is (zeker niet bij taalontwikkelingsstoornissen), en beeldend spel dan veel beter werkt (Buys & Poel, 1997).

Spel is naast internaliserend gedrag ook een krachtig middel bij peuters en ook bij een TOS. Ik zie effect van spel op de teruggetrokken peuters, want ze lijken zich in spel vrijer te voelen en meer te kunnen uiten. Dit komt mooi terug in dit citaat van Vygotsky: *"In play a child always behaves beyond his average age, above his daily behaviour; in play it is though he were a head taller than himself"* (Vygotsky, 2011, p. 100). In spel gedraagt het kind zich ouder, voelt het zich groter. Er lijkt ook bij de peuters op de groep minder druk op hen te liggen, alsof de beperkingen wat minder nadrukkelijk aanwezig zijn en ze kunnen 'openbloeien'. Spel is dan ook een instrument dat helpt belemmerende factoren te verminderen (Aalsvoort G. , 2011). Ook al heeft een peuter een TOS, nog kan het door spel plezier ervaren en zich ontwikkelen. Door ontwikkelingsproblemen met taal en sociale vaardigheden is het rollenspel vaak onderontwikkeld (Janssen-Vos, 2004). Andersom werkt het overduidelijk ook: door spelontwikkeling groeit de ontwikkeling van taal, denken en sociale vaardigheden. Met bijvoorbeeld poppenspel, vijf-minuten-spelletjes en hoeken kan de taalontwikkeling worden gestimuleerd (Bosch & Boomsma, 2009; Singer & Haan, 2013). Verder is groepsspelbegeleiding erg geschikt voor kinderen met sociale problemen als contactname en samenspel (Buys & Poel, 1997). Begeleid spel blijkt uit veelvuldig onderzoek een rijke leersituatie te kunnen zijn (Singer & Haan, 2013). Later in dit stuk komen ook speciale spelbegeleiding en speltraining aan bod, welke beiden ook erg geschikt zijn voor kinderen met een TOS (vooral het type 'functietraining' bij speltraining voor de sociale en taalontwikkeling) (Buys & Poel, 1997; Aalsvoort G. , 2011). Bij interventies met spel bij peuters blijken imitatiespel, routines en rituelen belangrijk om op in te zetten (Singer & Kleerekoper, 2009; Pepper & Weitzman, 2009; Singer & Haan, 2013).

2.4 Interventies

Na onderbouwing van de kracht van spel is het nu zaak om interventies te beschrijven. De literatuur definieert een interventie als een ingrijpen met een beweegreden (Schweizer, 2009). Het wordt ook wel een 'tussenkost' genoemd (Snijders, 2006). Het doel van de interventie is richtinggevend en is meestal verandering bewerkstelligen. Hiervoor mengt de begeleider zich in de groep en beïnvloedt bewust de gang van zaken. Een interventie kan op een enkel individu gericht zijn, maar ook op een subgroep (Snijders, 2006).

Er is veel over spelinterventies geschreven, waarbij spelstimulering, -begeleiding en – therapie genoemd worden. Kinderen met speciale behoeften hebben voor spel namelijk goed ‘gereedschap’ nodig (Buys & Poel, 1996). Spelstimulering is (voorwaardenscheppend) erg geschikt voor angstige kinderen met verminderde exploratiedrang (Hellendoorn & Berckelaer-Omnes, 1998).

Andere auteurs spreken over drie typen spelbegeleiding: het voorbereide, aansluitend en begeleide spel (Buys & Poel, 1996; SLO, 2006). Het aansluitend spel heeft begeleidingstechnieken als verbaliseren, stimuleren en steunen, wat geschikt lijkt bij de verminderde taal/spraak van de peuters. Van der Aalsvoort (2011) spreekt over speciale spelbegeleiding voor jonge risicokinderen, wat ook ingezet kan worden als hulpmiddel bij gedragsproblemen. Buys (1997) bevestigt dit laatste, maar het zou minder geschikt zijn voor zeer geremde kinderen. Speciale spelbegeleiding lijkt voor nu dus deels bruikbaar (wel voor gedragsproblemen, maar minder voor erg teruggetrokken kinderen). Eén van de spelinterventies die hieronder valt is spelstimulering, welke goed zou zijn voor angstige kinderen. Een andere interventie van speciale spelbegeleiding is speltherapie, waarbij Buys (1997) aanvult dat spel daarbij geen *doel* is, maar het *middel* om het kind beter te laten functioneren op sociaal-emotioneel gebied.

2.5 Persoonlijke werktheorie

Op basis van bovenstaande theorie kan samengevat gesteld worden dat internaliserend gedrag bij peuters met een TOS verminderd worden met zowel gedragsmatige aanpakken als interventies met spel. Deze variëren van een aantal tips tot volledig uitgewerkte hulpmiddelen/methodieken. Er zijn ook spelinterventies genoemd, waarvan bepaalde vormen specifiek geschikt zijn voor het teruggetrokken kind, bij gedragsproblemen of bij verminderde taal/spraak. Toch lijkt de focus hier hoofdzakelijk te liggen op de spelkwaliteit, minder op gedrag, en lijken deze interventies minder praktisch inzetbaar op de peutergroepen. Spel is voor mij, als zijnde mijn eigen ‘werktheorie’, toch als krachtigste middel uit de theorie naar voren gekomen voor peuters met teruggetrokken gedrag. Het is ‘de taal van het kind’, wat ik al mocht ervaren tijdens het inzetten van poppenspel bij mijn toets casus. Wat een verbazingwekkend positief effect had dit op een angstige peuter. Dit heeft mijn werktheorie aangesterkt, waardoor ik des te meer ben gaan geloven in de kracht van interventies met spel. Uiteindelijk zijn vanuit diverse literatuur de volgende interventies als meest relevant naar voren gekomen:

- Het gebruik van spelbegeleidingstechnieken. Denk aan verwoorden, structuren, meespelen en toevoegen van nieuwe handelingsmogelijkheden (Buys & Poel, 1997; Janssen-Vos, 2004; Oers, 49, 2010).
- Het stimuleren van imiteren van peuters bij spel door imitatiespelen (Singer & Kleerekoper, 2009).
- Gebruik maken van het hulpmiddel ‘De schijf van vijf’. Deze indeling helpt om structuur te geven aan inspiratie/ideeën voor spel en houdt kinderen langer geboeid (Buys & Poel, 1997; Valck, 2012; Singer & Kleerekoper, 2009).
- Inzetten van (hand)poppen. Bij de methode ‘Poppen-zoals-wij’ worden deze als middel gebruikt om emoties van kinderen te herkennen benoemen en ter stimulering van een positief zelfbeeld (Buys & Poel, 2001). Ook bij de psycho-educatie ‘Volle hoofden’ wordt een handpop als serieuze gesprekspartner gebruikt (Heuvel, 2011). Deze werkvorm is specifiek voor kinderen met ASS, AD(H)D, HSP en ook een TOS.
- ‘Lesjes’ geven over voorwerpen, om kinderen technieken te leren waarmee ze vaardigheden kunnen ontwikkelen (Valck, 2012). Hierbij kan een doos met kleine spullen gebruikt worden en besproken worden hoe iets heet, wat je ermee kan doen en hoe je ermee kan spelen (Aalsvoort, Kwakkel-scheffer, & Vries, 2006).
- De inzet van coöperatief spel, waarbij niet tegen maar met elkaar wordt gespeeld, voor een gezamenlijk doel (Heuvel, 2011). Deze spelvorm heeft een positieve invloed op zowel het gedrag als de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen.

Peuters leren door coöperatief samen spelen beter en voelen zich fijner en positiever in de groep (Velsink, 2012).

- Gebruik maken van de Handleiding Sociaal Spel. Dit is een methode met 40 posters met daarop beschrijvingen van doelgerichte groepsactiviteiten om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te stimuleren (Handleiding Sociaal Spel, 2008). Het is gericht op het vergroten van de sociale competenties van kinderen van 0-4 jaar: ervaringen delen, aardig doen, samen doen, een taak uitvoeren, jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en omgaan met ruzie.

Welke interventies specifiek zijn uitgekozen voor in de praktijk komt verder aan bod bij de eerste deelvraag in hoofdstuk 4. In hoeverre mijn persoonlijke werktheorie ook daadwerkelijk effectief is gebleken vanuit dit praktijkonderzoek komt aan bod in de hoofdstukken 4 en 5.

3 Onderzoeksmethodologie

3.1 *Praktijkgericht onderzoek en paradigma*

Mijn persoonlijke definitie van praktijkonderzoek bestaat uit een aantal elementen afkomstig uit de literatuur. Ik zie praktijkgericht onderzoek als een zoekproces gebaseerd op denken en creativiteit, waarbij kennis en inzichten verworven worden, in interactie met de omgeving (Donk & Lanen, 2012; Lange, Schuman, & Montesano, 2010). Dit leidt door nauwkeurige vragen tot toepasbare producten/oplossingen voor een vraag uit de beroepspraktijk (Heerink, Pinkster, & Bratti-van der Werf, 2009).

Om het in hoofdstuk 1 genoemde doel van dit praktijkonderzoek te bereiken was het belangrijk om te beseffen dat mijn onderzoeksontwerp beïnvloed werd door het gekozen paradigma (Lange, Schuman, & Montesano, 2010). Het kritisch-emancipatorische onderzoeksparadigma past mijns inziens het beste bij mijn praktijkonderzoek. Het kritisch interpreteren en analyseren van en reflecteren op verworven kennis en inzichten staat centraal, en deze vervolgens aanpassen aan de context. Er wordt een brug geslagen tussen theorie en de specifieke praktijk, om verandering tot stand te brengen. Die verandering houdt herstel van emancipatie in. Dan denk ik aan de peuters met internaliserend gedrag, dat zij vollediger kunnen participeren. Tevens gaat het bij deze benadering niet om organisaties of sociale structuren, maar echt om een praktisch probleem in een bepaalde context. Ik was bij het onderzoek geen buitenstaander, maar ging zelf participeren in het onderzoek als een 'coach' om verandering te bewerkstelligen. De uitkomst waar naar gestreefd werd is niet alleen het zelfbewustzijn versterken en 'wellicht' verandering brengen. Het was reflecteren op de probleemsituatie, waardoor bepaalde interventies op effectiviteit konden worden beoordeeld, zodat werd toegewerkt naar een meer gewenste situatie (Lange, Schuman, & Montesano, 2010).

3.2 *Onderzoeksstrategie*

Vervolgens is een keuze gemaakt voor een onderzoeksstrategie, ofwel een strategische bundeling van onderzoeksmethoden (Lange, Schuman, & Montesano, 2010). Hierbij speelde mijn onderzoeksfunctie een grote rol. Ik wilde in eerste instantie vooral *ontwerpen* en *ontwikkelen*, door theoretische elementen bij elkaar te voegen tot geschikte interventies voor de doelgroep. Daarna wilde ik ook *evalueren*, om de effectiviteit te bekijken. Dit laatste droeg echter bij aan het ontwikkelen van goede interventies, dus de nadruk lag op de eerstgenoemde functie. Van daaruit kon worden vastgesteld dat mijn onderzoeksstrategie *actieonderzoek* was. Deze strategie was bij uitstek geschikt voor verbetering van de praktijk en het ontwikkelen van nieuwe materialen/werkwijzen (Lange, Schuman, & Montesano, 2010). De doorslag voor actieonderzoek was mijn betrokkenheid en dubbele rol als participant en onderzoeker. Een belangrijk kenmerk was de tweedeling in het onderzoek met een onderzoeks- en handelingsdeel. Bij het handelingsdeel heb ik getracht de praktijk te veranderen.

3.3 Onderzoeksmethoden

Uit het voortgaande zijn een aantal onderzoeksmethoden voortgevloeid, waarmee data is verzameld.

Deelvraag 1	Welke drie interventies met spel lijken het meest geschikt voor het verminderen van internaliserend gedrag bij peuters met een taalontwikkelingsstoornis?
Onderzoeksmethode	Literatuuronderzoek en documentonderzoek
Gebruik en doel	Voor de eerste deelvraag is verder gegaan op de literatuurstudie die voor het theoretisch kader is gedaan. Er is specifiek gezocht naar interventies en effectieve aanpakken/criteria voor het verminderen van internaliserend gedrag bij peuters met een TOS. Met documentonderzoek werd ook gekeken wat er binnen Auris al ligt/bekend is. Uiteindelijk is op basis van relevantie voor de doelgroep een keuze gemaakt voor enkele interventies. Dit mondt uit in een heldere beschrijving van de uiteindelijke aanpak die in de praktijk ingezet gaat worden.
Respondenten	Geen respondenten, alleen ik als onderzoeker.
Analyse van data	Uit het theoretisch kader kwamen een aantal relevante interventies. De reeds geselecteerde en nog uit te werken interventies zijn geanalyseerd vanuit de deductieve benadering. Hierbij is uitgegaan van de theorie die beschikbaar was over het onderwerp en zijn de belangrijkste facetten geselecteerd, welke bij een latere deelvraag in de specifieke situatie kunnen worden getoetst (Lange, Schuman, & Montesano, 2010).

Deelvraag 2	Hoe reageren de peuters met internaliserend gedrag tijdens het inzetten van de interventies (met spel)?
Onderzoeksmethode	Observeren en bijhouden van een logboek
Gebruik en doel	Om de reacties van de peuters bij het inzetten van de hiervoor beschreven interventies te peilen, was het nodig te observeren. Dit was namelijk niet te bevragen, maar hun ervaring was wel belangrijk. Het te observeren fenomeen moest eerst gedefinieerd worden. Ik wilde specifiek het sociale gedrag observeren, met criteria zoals tekenen van betrokkenheid, welbevinden, plezier en participatie. De focus lag <i>niet</i> op spelkwaliteit. In bijlage 1 is het zelf samengestelde observatieformulier gevoegd welke is gebruikt. Hiermee kon vooral gestructureerd, maar ook deels open worden geobserveerd, met ruimte voor inbreng van het kind. Om de bewustwording bij collega's voor inzet van de interventies te vergroten en het gedrag van kinderen over een aantal weken beter in beeld te krijgen, werd een logboek bijgehouden (zie voor een voorbeeld bijlage 3). In een schrift werd bij beide groepen geschreven wat de peuters deden/durften en wat opvallend was.
Respondenten	De (twee) peuters van de groepen 'Kikker' en 'Haas' die internaliserend gedrag vertonen. Tevens hadden de vier PB'ers van beide peutergroepen een rol, want hebben zelf de interventies ingezet, de kinderen daarbij geobserveerd en het logboek bijgehouden. Naast onderzoeker was ik ook respondent.
Analyse van data	Bij de observaties heb ik analysetriangulatie toegepast, waarbij ik de deductieve en inductieve benadering combineerde. Zo is het observatieformulier gebaseerd op literatuur en zijn de criteria afgeleid uit diverse vaststaande observatiemethoden. Bij het observeren zelf was mijn streven echter om zo onbevangen mogelijk, met een open blik waar te nemen. Een hulpmiddel hierbij was feitelijke aantekeningen maken.

	De beleving van de peuters was het uitgangspunt. Er is een analyse-methode ingezet om aantallen te berekenen om het geobserveerde sociale gedrag beter in beeld te krijgen (Donk & Lanen, 2012).
--	--

Deelvraag 3	Wat zijn de ervaringen van de pedagogisch begeleiders na inzet van de interventies?
Onderzoeksmethode	Interviews afnemen (semi-gestructureerd en focusgroep)
Gebruik en doel	Voor beantwoording van de laatste deelvraag wilde ik de interventies evalueren met de ervaringen van de PB'ers. Door middel van individuele semi-gestructureerde interviews met een aantal open vragen én een focusgroep interview wilde ik de plus- en minpunten van de interventies inventariseren, zodat deze geëvalueerd en bijgesteld konden worden tot een effectieve/praktisch bruikbare aanpak. Met interviews en de focusgroep kwamen door interactie persoonlijke en gedeelde ervaringen/opvattingen naar voren, waarmee het actieonderzoek nog meer werd bekrachtigd.
Respondenten	De vier PB'ers van beide groepen zijn geïnterviewd. PB'er S. van groep Haas gaf echter aan veel van de groep te zijn geweest en weinig interventies te hebben ingezet. Toch is zij wel betrokken bij de interviews. Hun rol was vooral open en eerlijk aan te geven wat werkte voor de peuters en waar/hoe de interventies aangepast konden worden, om de effectiviteit te vergroten.
Analyse van data	Bij de analyse van de interviews wilde ik de inductieve benadering toepassen. Hierbij was de beleving van de PB'ers het uitgangspunt en wilde ik tussen de concrete uitspraken van de betrokkenen relevante verbanden leggen, daarmee tot een evaluatie komend. Vanuit de inductieve benadering is gebruik gemaakt van de analysemethode 'coderen', waarbij gekeken is naar sleutelbegrippen (Lange, Schuman, & Montesano, 2010).

3.4 Betrouwbaarheid en validiteit

Om de betrouwbaarheid van dit onderzoek zo groot mogelijk te laten zijn, heb ik er zoveel mogelijk zorg voor gedragen dat de observaties meermalen (maar een gelijk aantal) op beide groepen werden uitgevoerd. En tevens op verschillende tijdstippen. Na het invullen van de observatieformulieren zijn vaak 'member checks' gedaan: er is aan collega's gevraagd of zij hetzelfde hebben gezien. Voor de interviews heb ik mijn Critical Friends en onderzoeksbegeleidster om feedback op de interviewleidraad gevraagd. Na afloop van de interviews is een 'member check' gedaan, door de respondenten het gespreksverslag te laten lezen en controleren.

Om de validiteit, ofwel de mate waarin het onderzoek aan zijn doel beantwoordt, te vergroten was er het logboek (Kallenberg, 2011). Dit droeg bij aan het 'meten wat ik wil meten': of er minder internaliserend gedrag bij de kinderen te zien was door de interventies. De observaties konden nog momentopnamen zijn, maar met een logboek kreeg ik meer zicht op (verandering in) gedrag over een langere periode.

Voor meer externe validiteit (toekomstige bruikbaarheid van de interventies) heb ik triangulatie ingebouwd. Zo werd literatuur met diverse invalshoeken en zowel wetenschappelijk als uit de eigen praktijk gebruikt. Ook werden de ervaringen van zowel het kind als de PB'ers meegenomen door observaties en interviews. Voor de interne validiteit deed ik 'member checks'. Tot slot was een aandachtspunt dat ik maar op één van de twee groepen aanwezig was bij het inzetten van de interventies, waardoor ik op Kikker meer informatie en stimulans kon geven dan op Haas.

3.5 *Ethische aspecten*

Wat betreft de ethische kant van het onderzoek is hierboven bij deelvraag 2 genoemd dat PB'er S. van groep Haas ondanks haar geringe inzet door andere taken toch is betrokken als respondent. Dit was een bewuste afweging, omdat er maar vier PB'ers in totaal zijn en zij alsnog wel haar mening kon geven over de interventies. Haar input is bewust feitelijk weergegeven en bij het concluderen zijn hierover kanttekeningen geplaatst. Een ander ethisch dilemma was het gebruik van persoonsnamen en het weergeven van beeldmateriaal van peuters. Hiervoor is toestemming gevraagd aan ouders. Voor Tim is dit niet gegeven, vandaar dat hij onherkenbaar is gemaakt op foto's. Tevens zijn de namen Tim en Max in dit onderzoek gefingeerd, voor respectvolle omgang en privacyredenen. Andere ethische aspecten bij mijn onderzoek waren hoe naar spel, ontwikkeling en het jonge kind wordt gekeken. Ik heb verschillende visies hierop bestudeerd, ben de waarde van spel gaan inzien en ik heb de observatiecriteria bewust positief geformuleerd.

Tot slot is voor ethische verantwoording gezorgd door een literatuurlijst, het terugkoppelen van data naar respondenten en kritische feedback van Critical Friends en mijn onderzoeksbegeleidster (*bij dit gedeelte is feedback verwerkt van Critical Friends en mijn onderzoeksbegeleidster*).

Het streven is dat het onderzoek gegeneraliseerd wordt, zodat de interventies ook bruikbaar zullen zijn voor toekomstige groepen. Hiervoor is het praktijkonderzoek al gedeeld met de coördinator van onderzoek binnen Auris. Ik hoop als 'change agent' mijn bijdrage te leveren aan verbetering van de beroepspraktijk.

4 Onderzoeksresultaten en data-analyse

In dit vierde hoofdstuk worden de data gepresenteerd, waarmee antwoord wordt gegeven op de drie deelvragen (*hierbij is gebruik gemaakt van feedback van Critical Friends, zie hoofdstuk 6*).

4.1 Deelvraag 1: Welke drie interventies met spel lijken het meest geschikt voor het verminderen van internaliserend gedrag bij peuters met een taalontwikkelingsstoornis

In hoofdstuk twee is het theoretisch kader beëindigd met een aantal, vanuit de literatuur onderbouwde, relevante interventies. Voor hier een keuze uit gemaakt kon worden is eerst documentonderzoek uitgevoerd om te kijken wat er binnen Auris eventueel al ligt aan interventies (met spel) voor het teruggetrokken kind. Hieruit zijn samengevat de volgende data gekomen:

- Er blijkt binnen Auris onderzoek te zijn gedaan naar de sociale weerbaarheid van kinderen van 4 tot 12 jaar. Een exemplaar hiervan kon ik echter niet inzien. Wel is bekend geworden dat om sociale weerbaarheid te trainen spel wordt ingezet: specifiek sova-spel, gezelschapsspellen van het kind of van Auris en coöperatieve spellen. Daardoor wordt de angst minder (Thijssen, 2014).
- Er zijn binnen Auris een aantal specifieke aanpakken voor peuters bekend, waaronder de methode Hanen, de VAT-principes (het kind Volgen, daarop Aanpassen en iets Toevoegen), de Denkstimulerende GespreksMethodiek (DGM) en de methode Taalachterstand en Taalverwerving (TenT). Dit zijn echter vooral taal/spraak-gerichte interventies, niet zozeer op gedrag. Wel relevant voor dit onderzoek is dat bij Hanen de kracht van spelen naar voren komt, waarbij gesproken wordt over drie strategieën: Doe mee en speel met het kind, creëer mogelijkheden voor het kind om beurten te wisselen en gebruik spelroutines (The Hanen Centre, n.d.). Bij TenT blijken taalspelletjes te horen, waarbij herhaling belangrijk is (Hell & Hell, 2002). Ook het wisselen van beurten is een vast element. Het is de bedoeling dat het kind de leraar gaat imiteren met de aangeboden taaluiting.
- Tot slot kwam een overlap van gedragskenmerken van een teruggetrokken peuter op de groep die niet spreekt met selectief mutisme naar voren. Hier was geen specifieke informatie binnen Auris over beschikbaar, maar ik kreeg de tip hier zelfstudie naar te doen. Voor de behandeling van selectief mutisme wordt hoofdzakelijk veel over gedragsmatige aanpakken gesproken (UMC Utrecht, 2014; Pagter, Jonge, & Braam-van Vloten-Hairwassers, 2014; Hansen, Dolman, & Haan, 2008). Hierbij wordt vooral de methode van Güldner en Wippo genoemd (Kormos, 2007; Braet & Bögels, 2013). Meer relevant is de behandelmethode 'Spreekt voor zich' die ook specifieke tips voor peuters geeft. Hierbij worden 'weten waar je aan toe bent' met spel en herhaling als belangrijke elementen genoemd evenals samen spelen en rituelen (Jonge, n.d.).

Uit het documentonderzoek zijn geen specifieke interventies met spel naar voren gekomen die vanuit Auris al beschikbaar zijn voor teruggetrokken peuters. Daarom is vanuit het theoretisch kader een keuze gemaakt voor drie interventies die als meest geschikt naar voren zijn gekomen. Er is gekozen voor een drietal, omdat dit een haalbaar aantal leek waarmee naar verwachting ook effect bereikt kon worden. De overige drie interventies zijn niet gekozen, omdat de spelbegeleidingstechnieken, de 'lesjes' over voorwerpen en het hulpmiddel 'De schijf van vijf' simpelweg minder 'sterk' uit de literatuur naar voren kwamen en het kleinere en minder relevante aanpakken leken voor de peuters. De uiteindelijke aanpak in de praktijk bestaat uit:

1. Het doen van groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel'

Beknopte onderbouwing waarom voor deze interventie is gekozen:

- geschikt voor 0-4 jaar, ook specifiek voor peuters
- gemakkelijke aanpassing van de activiteit bij een TOS, door de activiteit voor een jongere leeftijd te kiezen
- kan bijdragen aan vergroting van sociale competenties (en hopelijk ook het terugdringen van teruggetrokken gedrag)
- gemakkelijk inzetbaar doordat activiteiten aansluiten bij het dagritme en veelgebruikte thema's

2. Het inzetten van poppen

Waarom deze interventie:

- bij toets casus heb ik hier al een zeer positief effect van mogen ervaren waar ik graag op wilde voortbouwen
- het past bij peuters: een pop trekt hen aan. Jonge kinderen zien poppen als 'echt' en levend. Ze kunnen hiermee voldoen aan identificatie- en imitatie-drang, deelnemen aan een ritueel en spelenderwijs hun omgeving leren kennen.
- het is een ideaal communicatiemiddel: je maakt er makkelijker contact mee. Door indirect via een pop te praten wordt de omgeving veiliger, voelt het kind minder druk en wordt het emotioneel vrijer.
- het is geschikt voor teruggetrokken kinderen: een pop stelt hen op hun gemak en kan hen uit de tent lokken. Poppen bieden het kind de mogelijkheid faalangst te verbergen en angsten te verwerken, waardoor het zich vrijer voelt en spreekdurf bevorderd wordt.
- het is geschikt ter visualisatie: poppen zijn zeer beeldende en attractieve middelen voor kinderen met een TOS. Spel en verhalen gaan meer leven en meer aanspreken.
- poppen kunnen een positieve bijdrage leveren aan de denkontwikkeling, probleemoplossend vermogen, motoriek, cognitieve aspecten, creatieve verbeelding, waarnemingsvermogen, leer- en opmerkingsvermogen en meer oog voor de ander.

3. Stimuleer het 'wij-gevoel' door inzet van rituelen, imitatiespel en coöperatief spel

Waarom deze drie onderdelen als interventie (*gebruik gemaakt van feedback van Critical Friends*):

- het draagt alle drie bij aan het stimuleren van het 'wij-gevoel' (iets *samen* hebben of doen) van peuters, wat sociaal gedrag kan bevorderen.
- jonge kinderen houden ervan, want routines, rituelen en imiteren geven veiligheid, voorspelbaarheid en verbondenheid (wij zijn groep Kikker/Haas, horen bij elkaar en doen het altijd zo). Tevens zorgen ze voor plezier door de verwachting die uitkomt.
- het zijn krachtige middelen voor emotie- en gedragsregulatie (door imitatie gedrag afstemmen, door beweging ontspannen, door rituelen duidelijkere overgangen, al spelend sociale vaardigheden verwerven).
- ze zijn geschikt voor kinderen met lastige contactname, zoals kinderen met een TOS. Imitatie wordt wel de taal van jonge kinderen genoemd, een non-verbale 'contactstrategie'. Bij rituelen leert het kind beurt nemen (bijvoorbeeld bij een bekende routine om herhaling vragen) en bij coöperatief spel is er minder frustratie dan bij gewone spellen (je wint of verliest samen).

Zie voor de werkwijze per interventie bijlage 2.

4.2 Deelvraag 2: Hoe reageren de peuters met internaliserend gedrag tijdens het inzetten van de interventies?

Voor de tweede deelvraag zijn op beide groepen observaties uitgevoerd, waarvan hieronder per interventie de reacties van twee peuters worden beschreven. Hierbij komt steeds eerst groep Kikker en daarna Haas aan de orde. Bij de contextbeschrijvingen is een specifiek overzicht van uitgevoerde activiteiten te vinden in bijlage 5. Een streepje in de tabellen betekent dat voor de gehele categorie 'niet van toepassing' is aangevinkt.

Interventie 1: Groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel'

➤ Groep KIKKER

Context

Deze interventie is vier keer 's ochtends ingezet, waarvan één keer later op de ochtend. Het waren vier zeer verschillende activiteiten uit drie verschillende categorieën in de handleiding. Zo waren de eerste en derde activiteit groepsgewijs aan tafel, de tweede met een groepje in de 'huishoek' en de vierde met een groepje in het speellokaal.

Sociaal gedrag

Er is per categorie uit het observatieformulier (gebaseerd op de literatuur) geteld hoe vaak er bij deze interventie sociaal gedrag gezien of enigszins gezien is.

Gezien/enigszins gezien	Eerste	Tweede	Derde	Vierde
Omgang met nieuwe activiteit/opdracht: (max. 5)	5	5	-	5
Welbevinden/betrokkenheid: (max. 4)	4	2	2	4
Omgang met de PB'ers: (max. 7)	2	5	4	5
Omgang met andere kinderen: (max. 10)	6	8	8	8
Zelfstandigheid: (max. 7)	4	6	6	4
Jezelf presenteren/voor jezelf opkomen: (max. 8)	4	6	6	6

Opvallende waarnemingen

In bovenstaande tabel valt op dat bij alle activiteiten (waarvan één niet van toepassing) de maximum score is behaald qua omgang met een nieuwe activiteit. Bij twee van de vier activiteiten is er maximale welbevinden en betrokkenheid gescoord. Het sociaal gedrag qua omgang met andere kinderen scoort bij drie van de vier activiteiten hoog met een score van 8/10.

Uit de aantekeningen op de observatieformulieren komen aanvullend op bovenstaande een aantal opvallende observaties naar voren. Tim is in eerste instantie bij de activiteiten afwachtend. Er is wel een langzaam, maar duidelijk verloop tijdens activiteiten te zien, van teruggetrokken naar meer gedurfd gedrag. Door rollenspel bij het 'winkeltje' lijkt Tim meer welbevinden te ervaren, participeert hij actief en toont hij hoge betrokkenheid. Bij twee van de vier activiteiten lacht Tim veel en heeft hij duidelijk plezier.

➤ Groep HAAS

Context

Bij Haas zijn de groepsactiviteiten op verschillende tijdstippen ingezet, waarvan geen één keer 's ochtends vroeg. Tevens zijn alle activiteiten groepsgewijs gedaan. Alle activiteiten waren op de groep aan tafel, behalve de eerste activiteit die in de kring was.

Sociaal gedrag

Gezien/enigszins gezien	Eerste	Tweede	Derde	Vierde
Omgang met nieuwe activiteit/opdracht: (max. 5)	5	4	-	-
Welbevinden/betrokkenheid: (max. 4)	3	4	2	2
Omgang met de PB'ers: (max. 7)	3	4	4	6
Omgang met andere kinderen: (max. 10)	6	5	6	3
Zelfstandigheid: (max. 7)	-	3	-	-
Jezelf presenteren/voor jezelf opkomen: (max. 8)	2	5	4	5

Opvallende waarnemingen

Bij analyse van de observatieformulieren valt op dat er relatief vaak 'niet van toepassing' voor een categorie is aangevinkt. Dit terwijl bij de betreffende groepsactiviteiten, zoals een keuze maken, toch wel degelijk bepaalde zelfstandigheid van het kind gevraagd werd. Uit onderstaande blijkt zelfs dat Max dit goed kon, maar dit blijkt niet uit de observatiegegevens.

Bij Haas komt uit de aantekeningen op de observatieformulieren naar voren dat Max delen en zich aan de regels houden lastig vindt. Later luistert hij beter en speelt hij samen. Hij voert enthousiast en betrokken een taak uit. Hij durft keuzes te maken en hij lacht veel bij gesprekjes met PB'ers. Ook doet hij actief mee.

Interventie 2: Poppenspel

➤ Groep KIKKER

Context

Bij de tweede interventie valt bij Kikker op dat deze zelfs vijfmaal is ingezet. Dit is gebeurd op wisselende tijdstippen, waarvan driemaal 's ochtends en tweemaal 's middags. Er is ook verschil in samenstelling geweest, want Tim was drie keer onderdeel van de groep, één keer met een klein groepje en nog eenmaal alleen. Opvallend is tot slot dat de activiteiten 'oplopen qua moeilijkheidsgraad': van de veilige omgeving van de groep, naar de gymzaal, naar groep 1.

Sociaal gedrag

Gezien/enigszins gezien	Eerste	Tweede	Derde	Vierde	Vijfde
Omgang met nieuwe activiteit/opdracht: (max. 5)	5	2	3	-	3
Welbevinden/betrokkenheid: (max. 4)	4	4	4	3	1
Omgang met de PB'ers: (max. 7)	5	3	4	3	3
Omgang met andere kinderen: (max. 10)	7	4	8	5	-
Zelfstandigheid: (max. 7)	7	3	3	1	2
Jezelf presenteren/voor jezelf opkomen: (max. 8)	6	6	5	5	3

Opvallende waarnemingen

Uit de observatiegegevens is duidelijk waarneembaar dat er over het algemeen vrij hoog gescoord is qua geobserveerd sociaal gedrag. Vooral categorie welbevinden/betrokkenheid heeft bijna vier van de vijf activiteiten de maximale score behaald. Bij de vierde activiteit liet Tim maar 1/7 zelfstandigheid zien, maar uit het formulier blijkt dat de rest van de items niet van toepassing waren.

Bij de vijfde activiteit met Puk valt op dat deze over het algemeen lage scores heeft gekregen, maar dit houdt verband met de hiervoor beschreven context. Het was een spannende, 'extra uitdagende' situatie voor Tim, waarin de scores dus laag zijn. Toch liet hij wel degelijk enorme groei zien, wat hierna uit de interviews zal blijken.

Uit de aantekeningen wordt duidelijk dat Tim enthousiast mee doet. Hij handelt en praat via Puk. Hij straalt uit meer op zijn gemak te zijn door Puk en hij lijkt erg betrokken. Door Puk durft hij meer dan hij aanvankelijk deed of zei. Het valt op dat Tim bewust de nabijheid van Puk zoekt en ook veel lacht zodra de pop erbij betrokken wordt.

➤ Groep HAAS

Context

Bij Haas is pop Puk op vier verschillende tijdstippen ingezet, zowel vroeg in de ochtend als laat in de middag. Max was drie keer betrokken in groepsverband. Eén keer was de activiteit gericht op een ander kind.

Sociaal gedrag

Gezien/enigszins gezien	Eerste	Tweede	Derde	Vierde
Omgang met nieuwe activiteit/opdracht: (max. 5)	-	?	3	4
Welbevinden/betrokkenheid: (max. 4)	3	4	-	4
Omgang met de PB'ers: (max. 7)	5	2	5	4
Omgang met andere kinderen: (max. 10)	5	6	-	5
Zelfstandigheid: (max. 7)	3	-	2	3
Jezelf presenteren/voor jezelf opkomen: (max. 8)	2	3	3	5

Opvallende waarnemingen

Uit bovenstaande tabel valt op dat er eenmaal niets is aangevinkt bij de eerste categorie tijdens de tweede activiteit. Bij de derde activiteit is 'niet van toepassing' aangevinkt bij de categorie welbevinden/betrokkenheid, maar dit lijkt tegenstrijdig gezien de positieve reacties hieronder. Geen omgang met andere kinderen kan wel verklaard worden, vanuit context.

Bij het poppenspel is genoteerd dat Max vooral stil is van Puk en geen taal laat horen. Wel glimlacht hij. Max zingt een keer liedjes mee door Puk, terwijl hij dit eerst niet deed. Kind T. reageert erg vrolijk en betreft Puk met enthousiasme bij de activiteit.

Interventie 3: Imitatiespel, rituelen en coöperatief spel

➤ Groep KIKKER

Context

De derde interventie is bij Kikker zelfs vijfmaal ingezet, op diverse tijdstippen, waarvan driemaal in de middag. Eén keer is de gehele dag geobserveerd. Tim was steeds samen met één of twee groepsgenootjes. Activiteit 1 en 4 waren coöperatief spel, activiteit 2, 3 en 5 imitatiespel en activiteit 2 ook rituelen.

Sociaal gedrag

Gezien/enigszins gezien	Eerste	Tweede	Derde	Vierde	Vijfde
Omgang met nieuwe activiteit/opdracht: (max. 5)	5	-	2	4	-
Welbevinden/betrokkenheid: (max. 4)	2	1	4	3	1
Omgang met de PB'ers: (max. 7)	3	-	5	3	-
Omgang met andere kinderen: (max. 10)	5	10	8	10	10
Zelfstandigheid: (max. 7)	4	2	7	5	7
Jezelf presenteren/voor jezelf opkomen: (max. 8)	6	6	6	6	7

Opvallende waarnemingen

Uit bovenstaande tabel is af te lezen dat er veel sociaal gedrag is gezien qua jezelf presenteren en voor jezelf opkomen, want bij alle vijf de activiteiten is een hoge score behaald.

Ook bij categorie omgang met andere kinderen is relatief hoog gescoord. Daarentegen valt bij zowel de tweede als vijfde interventie op dat bij de eerste drie categorieën (bijna) niets is aangevinkt. Uit de formulieren is gebleken dat deze niet van toepassing daarbij waren.

Tim participeert enthousiast bij imitatiespel. Er moet alleen niet teveel druk op hem liggen, want als hij bijvoorbeeld bekeken wordt stopt hij. Hij lacht veel en durft veel meer door imitatiespel en rituelen met een vriendje. Hij durft hierbij ook initiatief te nemen in interactie, zoals een gek woord noemen wat ze van elkaar imiteren. Het coöperatieve spelletje lijkt hij leuk te vinden, want hij participeert actief en vraagt om herhaling. Bij de tweede keer praatte hij duidelijk meer en kwam hij voor zichzelf op. Bij het imitatie- en rollenspel lacht Tim veel en toont hij een hoge betrokkenheid.

➤ **Groep HAAS**

Context

Deze interventie is helaas maar drie keer ingezet bij Haas. Dit is driemaal 's middags gebeurd, één keer met de hele groep (activiteit 1: imitatiespel) en twee keer Max samen met een ander kind (activiteit 2 en 3: coöperatief spel). De rituelen zijn niet ingezet.

Sociaal gedrag

Gezien/enigszins gezien	Eerste	Tweede	Derde
Omgang met nieuwe activiteit/opdracht: (max. 5)	-	5	5
Welbevinden/betrokkenheid: (max. 4)	1	2	2
Omgang met de PB'ers: (max. 7)	3	4	4
Omgang met andere kinderen: (max. 10)	3	7	6
Zelfstandigheid: (max. 7)	5	-	2
Jezelf presenteren/voor jezelf opkomen: (max. 8)	5	2	3

Opvallende waarnemingen

Uit de observatieformulieren komt naar voren dat de eerste activiteit lager scoort dan de twee activiteiten daarna. Dit houdt verband met het imitatiespel, zie onderstaande aantekeningen. Verder is er bij de eerste keer coöperatief spel 'niet van toepassing' aangevinkt bij categorie zelfstandigheid, maar is daar de tweede keer wel aangevinkt. Echter is daar weinig zelfstandigheid geobserveerd. Dit is wel ietwat tegenstrijdig met de aantekeningen.

Tot slot is de PB'ers opgevallen dat Max bij één activiteit niet mee doet en aan de zijkant blijft staan. Bij het coöperatieve spelletje is Max wel actief en enthousiast. Hij toont goed beurtgedrag en beantwoordt vragen.

Logboek

Om de reacties van de peuters te onderzoeken is tevens een logboek op beide groepen bijgehouden. Dit is helaas niet structureel iedere dag gebeurd. Op Haas is het logboek maar vier keer ingevuld en vertoonde Max al minder teruggetrokken gedrag. Er is dus geen significant verloop in gedrag te beschrijven vanuit het logboek.

Op Kikker heeft Tim duidelijk gedragsverandering laten zien, waar de drie interventies mogelijk aan bijgedragen hebben. Bij aanvang van het onderzoek was Tim in die zin teruggetrokken dat hij nauwelijks participeerde in groepsverband, niet voor zichzelf opkwam, weinig zei en al helemaal niets deed in nieuwe situaties. Zo schreef een PB'er op 16 april nog: 'Tim heeft voor het eerst op eigen initiatief gezongen op de groep. Minimale beweging met zijn mond en niet in groepsverband, maar het begin is er'. Op 19 mei werd in het logboek geschreven: 'Tim durfde vandaag samen met de PB'er en Puk het lokaal van groep 1 in te lopen, liet Puk een handje geven en knikte als antwoord op vragen. Dit had hij vroeger nooit gedaan!'. Tot slot heb ik Tim op 22 mei zelfs voor het eerst sinds een jaar op het strafbankje moeten zetten, omdat hij zo sociaal en gedurfd gekke woorden als 'poep' en 'scheet' bleef herhalen, waarmee ik mijn onderzoek niet mooier kon afsluiten.

4.3 Deelvraag 3: Wat zijn de ervaringen van de pedagogisch begeleiders na inzet van de interventies?

4.3.1 Individuele interviews

Hieronder zijn de data weergegeven welke verkregen zijn uit individuele interviews met de vier PB'ers en een focusgroep interview per groep. Vanuit hun beleving is vervolgens gekeken naar sleutelbegrippen.

Context

Zelf heb ik ook interventies ingezet op Kikker. Doordat ik hier vaak aanwezig was kon ik deze twee PB'ers informeren en stimuleren, wat maakte dat het onderzoek hier erg leefde. Een ander belangrijk gegeven is dat Tim erg teruggetrokken was, wat uitdaging en zichtbare gedragsverandering bood. Op Haas leefde het daarentegen minder. Daar kon ik maar één keer uitleg geven en hadden zij het veel drukker met de tweedaagse groep. Door dit laatste was één PB'er veel van de groep. Tevens was Max bij Haas minder teruggetrokken, waardoor bij hem minder gedragsverandering is waargenomen.

Data-analyse met sleutelbegrippen

Hieronder volgt per interventie een tabel met daarin de interviewvragen verkort weergegeven. Voor de gehele interviewleidraad wordt verwezen naar bijlage 4. De antwoorden uit zowel de interviews op Kikker als Haas zijn hierin samengevoegd, waarbij overlappende antwoorden zijn weergegeven (daardoor genoemd 'sleutelbegrippen') (*hierbij is feedback van onderzoeksbegeleidster verwerkt*).

Interventie 1: Groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel'

N.B.: Één collega heeft geen vragen beantwoordt over deze interventie, omdat ze die niet ingezet heeft. Daarom is 3x het maximum aantal dat een zelfde antwoord gegeven kan zijn.

Interviewvraag	Geanalyseerde sleutelbegrippen (door hoeveel PB'ers genoemd)
Ervaringen inzetten 1 ^e interventie?	Leuk (3x), taligere kinderen zijn het kind voor, alleen doen is nog heel moeilijk (3x), uitlokken, langer wachten dan komt er meer uit het kind (2x), samenwerking (1x).
Plus- of minpunten qua organisatie/praktische inzetbaarheid?	Goed en makkelijk inzetbaar (3x), bewust voorbereiden en inzetten (2x), voorbeelden erbij (1x).
Effect/gedrag bij de peuters?	Minimaal effect, je moet veel sturen, kind durft het nog niet (2x), plezier en betrokkenheid (1x, Haas).
Bijdragen verminderen teruggetrokken gedrag?	Ja (3x).
Waarom wel/niet?	Samenwerken (1x), sociaal gedrag versterken (2x).

Concluderend op dataniveau is opvallend dat alle PB'ers deze interventie leuk en gemakkelijk inzetbaar hebben bevonden en dat zij allen beamen dat deze interventie kan bijdragen aan het verminderen van teruggetrokken gedrag. Wel noemen zij dat een mondiger kind het teruggetrokken kind bij deze activiteiten voor kan zijn.

Interventie 2: Poppenspel

Interviewvraag	Geanalyseerde sleutelbegrippen
Ervaringen inzetten 2 ^e interventie?	Heel leuk (4x), je ziet effect, kinderen groeien, werkt echt goed (4x), leuke reacties van kinderen, helpt hen erg (over een grens heen) (4x).
Plus- of minpunten qua organisatie/praktische inzetbaarheid?	Heel leuk (4x), heel makkelijk inzetbaar (4x), doel is wel bepalend, wat je ermee wilt bereiken, Puk als middel (2x).
Effect/gedrag bij de peuters?	Meer sociaal gedrag, minder teruggetrokken gedrag, minder angstig, drempel lager (4x), groei op alle gebieden, kind doet (sneller) (actief) mee (3x).
Bijdragen verminderen teruggetrokken gedrag?	Ja (4x).
Waarom wel/niet?	Meer met Puk bezig, het is een middel, het is een spel, ze kunnen zich inleven, ligt minder druk op hen (4x), minder teruggetrokken, meer sociaal gedrag uiten, laten zien (4x).

Alle PB'ers vonden deze interventie leuk, effectief, gemakkelijk inzetbaar en hebben leuke reacties bij de peuters gezien. Zij stellen dat de peuters door Puk meer sociaal gedrag vertonen en dat deze pop kan bijdragen aan het verminderen van teruggetrokken gedrag.

Interventie 3: Imitatiespel, rituelen en coöperatief spel

Interviewvraag	Geanalyseerde sleutelbegrippen
Ervaringen inzetten 3 ^e interventie?	Het helpt, heeft effect (2x), coöperatief spelletje: heel leuk (2x). <i>N.B.: Één PB'er heeft deze vraag niet beantwoordt.</i>
Plus- of minpunten qua organisatie/praktische inzetbaarheid?	Je moet het bewust inzetten, vergeet het snel, bewust kinderen bij elkaar uitkiezen, bewust zijn waar je mee bezig bent, voorbereiden (3x), makkelijk inzetbaar (2x).
Effect/gedrag bij de peuters?	'Buiten de lijntjes kleuren', voorbeeldfunctie in spel (2x).
Bijdragen verminderen teruggetrokken gedrag?	Ja (4x).
Waarom wel/niet?	Je hoort erbij, meegetrokken, voelt je gezien (2x), meer sociaal gedrag, samen spelen, zelfvertrouwen (3x).

Alle PB'ers vinden dat deze interventie kan bijdragen aan het verminderen van teruggetrokken gedrag, waarbij twee PB'ers vooral het coöperatieve spelletje leuk vonden. Wel noemen drie PB'ers dat deze interventie bewust ingezet moet worden.

Algemeen/afsluitend

Interviewvraag	Geanalyseerde sleutelbegrippen
Wat vond je in het algemeen van het praktijkonderzoek?	Heel leuk (3x), je ziet effect, gedragsverandering, kinderen groeien (3x), gerichter gaan kijken, bewust dingen gaan gebruiken (2x), wel veel werk, investering (2x, Haas).
Samengevat de sterke punten van deze drie interventies?	Meer sociaal gedrag, duidelijk maken wat ze willen, sociaal emotioneel groeien, minder teruggetrokken gedrag (4x), praktisch, gemakkelijk inzetbaar, als één pakket maar ook los te gebruiken (3x), Puk is de kracht, meest effectief (2x).
Samengevat de min- of verbeterpunten van deze drie interventies?	Bewust inplannen en inzetten, bewust blijven waar je mee bezig bent, bij aanvang meer investering (3x), meer voorbeelden (2x).

Over het algemeen zagen alle PB'ers veel effect bij de peuters, in de zin van meer sociaal en minder teruggetrokken gedrag.

4.3.2 Focusgroep interviews

In twee focusgroep interviews zijn de genoemde meningen van PB'ers met betrekking tot de interventies naast elkaar gelegd, benoemd en besproken. Er bleek overeenstemming te zijn over de volgende zaken:

- Bij het poppenspel is het belangrijk dat je consequent en bewust in je spel/rol blijft. De interventies moeten in je systeem komen.
- Imitatiespel als 'grote activiteit' kun je beter later inzetten, omdat dit vaak nog te eng/moeilijk is voor een teruggetrokken kind.
- Bij de derde interventie moet je bewust letten op de keuze van kinderen bij elkaar.
- Je doel is bepalend bij de interventies.
- De drie interventies zijn mooi te integreren in elkaar.
- Herhaling van interventies is zowel voor het kind als voor de PB'ers van belang.
- De interventies zijn tevens geschikt voor stimulering van andere ontwikkelingsgebieden, zoals taal en spraak.

Er kwam verschil van mening naar voren over het inzetten van de derde interventie. PB'er N. zei meermalen dat deze 'super makkelijk' inzetbaar was, maar daarentegen vond F. dat je dit 'heel bewust moet inplannen, voorbereiden en inzetten'. S. zei dat het 'veel tijd kost'.

Met dit laatste waren N. en F. het totaal niet eens, zij vonden als groep Kikker uiteindelijk dat het vooral om bewustwording gaat en gaven toe dat ze er te moeilijk over dachten.

Kikker kwam met het idee om een vaste opbouw in de interventies te doen: eerst interventie twee en drie, waarna je pas de eerste interventie met de groepsactiviteiten moet doen. Dit omdat een kind eerst moet durven en daarna pas voor zichzelf kan opkomen in groepsverband. Haas was het hier niet mee eens. Zij gaven aan dat dit verschilt per kind en doel wat je ermee hebt. Er zou geen vaste opbouw moeten komen. Kikker maakte er toen meer een aandachtspunt van om goed naar het kind te kijken en lieten de vaste opbouw varen.

De PB'ers van Haas wilden graag meer voorbeelden bij de beschrijving van alle interventies. Kikker gaf aan dit niet perse nodig te vinden, omdat het zo ook al bruikbaar is, maar dat het toch wel fijn is als die voorbeelden er liggen. Kikker benadrukte hierbij dat het geen dik pakket moet worden, maar een werkzaam, praktisch bruikbaar en ingebonden pakket met een duidelijke volgorde.

5 Conclusie en discussie

Dit vijfde hoofdstuk geeft op basis van de hiervoor beschreven verzamelde data antwoord op de drie deelvragen, en daarmee uiteindelijk op de hoofdvraag. Er worden verbanden gelegd en conclusies getrokken.

5.1 Keuze van interventies

Uit het theoretisch kader bleek dat spel een uitermate geschikt en krachtig middel is bij peuters, bij internaliserend gedrag én bij een TOS. Toen moest uit vele mogelijke interventies met spel een keuze gemaakt worden, op basis van theoretische onderbouwing en praktijkrelevantie. Na documentonderzoek bleek binnen Auris nog geen specifieke interventie voor het verminderen van teruggetrokken gedrag bij peuters te liggen. Wel kwamen uit bestaande aanpakken voor mij wat kernbegrippen naar voren: bij de sova-training van Auris wordt veel (coöperatief) spel ingezet en bij Hanen las ik veel over spel, beurtgedrag en spelroutines. Eén behandelmethode voor selectief mutisme noemde dat (samen)spel, herhaling en rituelen bij peuters wel goed werken. Hierin zag ik duidelijke overlap met de literatuur, zoals beknopt weergeven in hoofdstuk 2, waar veelvuldig werd gesproken over de kracht van spel, routines en imitatie bij peuters. Dat deze aanpakken dus al binnen Auris liggen heeft mij bevestigd in de waarde van deze begrippen en tevens gestuurd bij het kiezen van een eerste interventie. Ik heb bewust drie ‘tips’ in één gepakt, omdat routines, imitatiespel en coöperatief spel alle drie specifiek bij peuters horen, het ‘wij-gevoel’ stimuleren en wat ‘kleiner’ en sneller inzetbaar zijn. Alleen al door deze interventie te beschrijven werden mijn ogen in de praktijk geopend voor het vele imiteren van peuters en hoeveel routines voor hen betekenen. Door erg veel literaire onderbouwing van de waarde van poppenspel, wat ik al uitgebreid uitgewerkt had voor toets casus, was de keuze voor deze interventie snel gemaakt. Dit was op Kikker ook al als positief uitgetest. Mijn laatste keuze viel op de groepsactiviteiten uit de handleiding Sociaal Spel, omdat deze perfect aansloten: voor peuters, gemakkelijk activiteiten eenvoudiger maken voor kinderen met een TOS, ter bevordering van sociaal gedrag.

5.2 Reacties van peuters

Hoe sterk onderbouwd ook, het was nog maar afwachten hoe de peuters met internaliserend gedrag zouden reageren bij inzet van deze interventies. Ter data-analyse zijn aantallen berekend door de aangekruiste keuzemogelijkheden ‘gezien’ en ‘enigszins gezien’ op te tellen, want het ging immers om het geobserveerde sociale gedrag. Echter waren niet alle categorieën en criteria bij iedere activiteit van toepassing, waardoor ‘n.v.t.’ werd aangevinkt. Dit is niet zichtbaar in de tabellen (behalve als dit voor een hele categorie gold), waardoor een iets vertekend beeld kan zijn geschetst. Met betrekking tot het vertoonde sociale gedrag en eventuele groei daarin door inzet van de interventies zijn geen harde conclusies te trekken. Immers, er is niet voor niets bij iedere interventie per groep een contextbeschrijving gegeven, omdat vele factoren van invloed waren op de reacties van de peuters. Denk aan de soort activiteit, plaats en tijdstip, gewenningstijd, de betrokken kinderen, etcetera.

Toch is er vrij veel sociaal gedrag geobserveerd. Vooral uit de aantekeningen op de observatieformulieren werden positieve reacties van de peuters zichtbaar. Bij data-analyse van de observaties van Haas zijn wat tegenstrijdigheden opgemerkt, vooral tussen wat aangevinkt is en wat als opmerkingen beschreven is. Concluderend hebben de peuters positief gereageerd op inzet van de interventies. Vooral op Kikker heeft Tim duidelijk positieve gedragsverandering laten zien, waarbij de interventies bijgedragen hebben aan vermindering van zijn teruggetrokken gedrag en versterking van sociaal gedrag.

5.3 Ervaringen van PB'ers

Uit data-analyse van de interviews blijkt dat de PB'ers na inzet van de interventies allen spreken van positieve ervaringen. Wel komt een verschil tussen groep Kikker en Haas naar voren, waarbij één PB'er van Haas weinig inbreng heeft en sceptischer is. Dit werd verklaard met veel afwezigheid van de groep en weinig inzet van de interventies, zoals genoemd in hoofdstuk 3. Dit maakte het algemene beeld van de ervaringen soms wat negatiever, maar mijns inziens dus ten onrechte, omdat deze PB'er uit weinig ervaring met de interventies sprak.

Er was al vrij veel overeenstemming tussen de opvattingen van de PB'ers, maar hier is nog meer één lijn in gekomen door de focusgroep interviews. Hierdoor hebben sommigen hun mening bijgesteld en kwam er een duidelijke evaluatie van de interventies uit. Dit is hieronder schematisch weergegeven.

De data uit de observaties en interviews zijn naast elkaar gelegd en komen veelal overeen, maar hier en daar zijn wel verschillen opgemerkt. Zo kwam bij de eerste interventie naar voren dat mondigere kinderen het teruggetrokken kind voor kunnen zijn. Bij de categorie jezelf presenteren is bij Kikker echter bij drie van de vier activiteit nog 6/8 gescoord. Bij Haas zijn de scores bij deze categorie wel lager. Er wordt gesteld dat deze interventie wel effectief is, wat terugkomt in het feit dat er relatief veel welbevinden/betrokkenheid op beide groepen is geobserveerd. De positieve reacties over het poppenspel zijn ook in de observatiegegevens terug te zien. Vooral bij Kikker zijn er hoge scores en positieve reacties van de peuters, vooral bij de categorie welbevinden/betrokkenheid. Dat PB'ers het een drempelverlagend middel noemden blijkt ook uit de observaties, want zowel Tim als Max doen en durven meer. Bij Haas is het positieve effect echter niet direct af te leiden uit de data gezien de vrij lage scores. Bij de derde interventie vonden de PB'ers vooral het coöperatieve spelletje leuk. Bij de observaties hiervan is zowel bij Kikker als bij Haas hoog beoordeeld op 'omgang met nieuwe activiteit'. Tevens is er veel welbevinden/betrokkenheid zichtbaar en ook de andere categorieën laten relatief veel sociaal gedrag zien. De PB'ers gaven in de interviews aan dat deze interventie effectief was. Zowel bij Kikker als Haas is uit de aantekeningen terug te lezen dat de peuters enthousiasme lieten zien en vooral Tim bij Kikker toonde veel plezier en een hoge betrokkenheid.

5.4 Methodologische reflectie

Wat betreft de methodologie kan ik terugkijkend stellen dat ik bewust had nagedacht over de keuzemogelijkheden op het observatieformulier. De literatuur waarschuwde mij namelijk om in ieder geval geen 5-schaal te doen, omdat men dan in het midden gaat zitten. Ik heb de criteria zo neutraal mogelijk gepoogd te formuleren. De objectiviteit is mijns inziens bewaakt door steeds met twee of meer collega's naar het observatieformulier te kijken ('member check', waarvan ik er meestal bij was) en zo verschillen in zienswijze/observatie zo veel mogelijk af te stemmen op wat er feitelijk waarneembaar was.

Dit streven heb ik ook met de collega's gedeeld, wat maakte wij intensiever met elkaar gingen meekijken en dat mijn collega's ook initiatief namen om mijn observatieformulieren te checken. Omdat ik niet op Haas aanwezig was, was hier zoals al eerder beschreven minder betrokkenheid bij het onderzoek en daarom is ook niet zeker of de member checks hier hebben plaatsgevonden. Dit maakt hun observaties minder betrouwbaar, wat ook terug te zien was in tegenstrijdigheden bij de data-analyse. Tot slot lijken de interventies op Haas minder bewust of doordacht ingezet, onder andere door tijdsdruk, een minder teruggetrokken peuter en mijn afwezigheid, wat zo leek in de interviews. Een voorbeeld hiervan is dat zij een ander beeld van imitatiespel hadden, wat bedoeld was als een kleine, gemakkelijke interventie van stimulering en wat zij meer zagen als een groot groepsgewijs spel. Dit heeft de resultaten uiteraard beïnvloedt.

5.5 Conclusies en aanbevelingen

Terugkerend naar de hoofdvraag luidde deze als volgt: welke interventies met spel kunnen bijdragen aan het verminderen van internaliserend gedrag van peuters met een taalontwikkelingsstoornis op de behandelgroepen 'Kikker' en 'Haas'? Ter beantwoording hiervan kan gesteld worden dat deze drie interventies in de toekomst op de peutergroepen binnen Auris kunnen bijdragen aan het verminderen van internaliserend gedrag van peuters: de groepsactiviteiten uit de handleiding Sociaal Spel, poppenspel en imitatiespel/routines/coöperatief spel. De peuters hebben hier tijdens het onderzoek positief en met toenemend sociaal gedrag op gereageerd en de PB'ers zijn er lovend over. Vooral pop Puk bleek hét ideale middel om peuters uit hun schulp te trekken: meermalen hebben de PB'ers, evenals ikzelf, benoemd wat een verbazingwekkend groot effect deze pop had op het welbevinden, de betrokkenheid, het plezier en het hele (sociale) gedrag van een peuter. Het bleek dat kinderen zoveel meer durfden, waardoor dit middel veel heeft bewerkstelligd. Hier kan men ook in de toekomst nog veel mee bereiken bij het angstige, jonge kind. Mijn aanbeveling is tenslotte dan ook om het uiteindelijke product, een overzichtelijke map met een heldere beschrijving van de drie interventies, verder de organisatie van Auris in te brengen en op meerdere (zo niet alle) peutergroepen te gaan inzetten. Het zou mooi zijn als ook daar peuters met teruggetrokken gedrag sneller en gerichter geholpen worden met het versterken van sociaal gedrag. Een aanbeveling voor vervolgonderzoek zou zijn dat op dit praktijkonderzoek wordt voortgebouwd. Er kan dan gekeken worden naar wat spel voor kleuters/het basisschoolkind met een TOS kan betekenen bij internaliserend gedrag en/of gedragsproblemen.

6 Evaluatie en reflectie

Het laatste hoofdstuk evalueert het praktijkgerichte onderzoek. Binnen de opleiding master SEN van Fontys staat de reflectief-onderzoekende houding centraal, waardoor verschillende reflecties aan bod zullen komen (*dit is door mijn Critical Friends gecontroleerd*). Om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de peuters en de praktijk heb ik alle zeven onderwijscompetenties ingezet en op een persoonlijke (dimensie A) en diepgaande wijze (dimensie B) gehanteerd (Bruïne & Claasen, 2004; Claasen, 2009).

6.1 Relatie met de centrale thema's van de MSEN

Het onderzoek begon met een kind. Een peuter met een TOS en internaliserend gedrag, die zich 'anders' gedroeg. Het begrip 'anders zijn' refereert aan het CEN-thema 'inclusie'. Inclusie gaat soms niet alleen om hoe iemand zich mengt in de maatschappij, maar ook hoe anderen naar de cliënt en diens 'anders zijn' kijken. Sommige kinderen zijn nu eenmaal angstiger aangelegd, maar hun internaliserende gedrag kan wel als afwijkend worden bestempeld. Dit is vaak een kwestie van perceptie, waarbij mijn uitdaging was om collega's vanuit mijn verdiepte kennis te laten zien dat hier met praktische, gerichte interventies verandering in kan worden gebracht (basisdimensie A1). In de CEN bijeenkomsten werd het volgende voorbeeld genoemd: 'Alle kinderen in rolstoelen zijn op onze school welkom.' – 'Waarom zijn die er dan niet?' – 'Ja, de deuropeningen zijn zo smal, daar past geen rolstoel door'. In hoeverre ben je dan congruent, als je visie iets anders vertelt dan je handelen? Auris heeft als visie te streven naar optimale (zelfstandige) participatie van cliënten in de maatschappij (Auris, n.d.). Eén van de hieruit voortvloeiende kernwaarden is de cliënt centraal stellen, wat zij onder andere wil doen door aan te sluiten bij de behoeften en ontwikkelingsmogelijkheden van de cliënt (Auris, 2013). Tevens wil zij de cliënt uitdagen het beste uit zichzelf te halen. Als stagiaire binnen de organisatie heb ik met mijn PGO mogen bijdragen aan het vormgeven van deze visie op inclusie. Met drie interventies heb ik de cliënt uitgedaagd tot gedragsverandering.

De literatuur noemt bij inclusie: *'Putting values into action requires knowledge and skill, as well as commitment'* (Booth, Ainscow, & Dyson, 2006, p. 148). Mijn waarden als (toekomstig) master SEN moet ik zichtbaar maken in mijn professionele handelen (thema 'Master SEN als professional'). Eén van die waarden is voor mij ontwikkeling/groei bij ieder kind, waar ik mij door de opgedane kennis bij dit onderzoek op kon richten (basisdimensie B2.1). Wat betreft die *'knowledge'* kreeg ik door een sterke theoretische onderbouwing ook meer woorden om die verdiepte kennis te delen met collega's en anderen (competentie 5).

Bij het in actie brengen ging het om verminderen van teruggetrokken gedrag, maar tijdens het onderzoek kwam de focus te liggen op wat de peuters juist eigen was en waar ze sterk in zijn: spelen, imiteren, etcetera (competentie 1). Minder focus op het 'mindere', meer denken in mogelijkheden! Hierop sluit de positieve psychologie aan, waarvan oplossingsgericht werken een afgeleide is: kijken naar wat wel werkt. Spel bleek te werken!

Na het inzetten van de interventies was duidelijk gedragsverandering bij Tim te zien. Hierbij kwam het CEN-thema 'Systeemdenken' terug, want gedrag ontstaat immers in interactie met de omgeving. Met interventies is zodanig invloed uitgeoefend dat dit een positief effect had op het gedrag van een teruggetrokken kind (competentie 4).

6.2 Verschillende reflecties

Wanneer ik persoonlijk reflecteer ik op het praktijkgerichte onderzoek geeft dit Bijbelse citaat mijns inziens mooi de kern van een onderzoekende houding weer: 'Dooft de geest niet (...), maar toets alles en behoud het goede' (Bruïne & Claasen, 2004, p. 24). Dit was door mijn christelijk geloof al een norm voor mij, maar is door dit onderzoek nog meer gaan leven. Ter beschrijvende reflectie kan ik namelijk stellen vele bronnen te hebben bestudeerd, van waaruit ik de vergaarde informatie steeds weer moest filteren tot alleen de specifiek relevante informatie voor het onderzoek. Uiteindelijk heb ik uit die beperkte literatuur een keuze gemaakt van welke theorie ik echt in de praktijk wilde gaan toetsen op effectiviteit (basisdimensie B1).

Soms was het lastig hierbij focus te houden, maar gelukkig konden mijn Critical Friends, onderzoeksbegeleidster en collega's mij dan weer richting geven. Tijdens dit onderzoek mocht ik zowel onderzoeker als respondent bij het inzetten/observeren zijn. Ik vond het onderzoek opzetten en coördineren leuk, maar des te meer het zelf ervaren en zien van de resultaten in de praktijk. Als ik technisch reflecteer dan zie ik dat ik diverse onderzoeksvaardigheden heb ingezet, waarvan vooral veel kritisch reflecteren: hoe valide zijn de instrumenten, waarom deze observatiecriteria, wat is de invloed van deze formulering, etcetera. Dit hield mij scherp en maakte dat ik mijn keuzes kon verantwoorden, ook qua betrouwbaarheid en validiteit (basisdimensie A2). Verder heb ik veel theorie verzameld, geselecteerd en geanalyseerd. Steeds maakte ik op literatuur en onderzoeksrelevantie gefundeerde keuzes, waarbij ik hoofd- en bijzaken moest scheiden en zicht moest blijven houden op het uiteindelijke doel. Verwerking van feedback op het onderzoeksvoorstel heeft mij nieuwe inzichten opgeleverd. Door in hoofdstuk 1 sterker nadruk op doelen/verwachte opbrengsten te leggen, kreeg ik duidelijker voor ogen wat ik wilde bereiken. Doordat ik in hoofdstuk 2 meer betekenis gaf aan relevantie van de theorie voor het onderzoek, kwam ik tot een eigen werktheorie, wat maakte dat ik het dichter bij mijzelf hield en mij beter kon richten. In hoofdstuk drie zijn documentonderzoek en focusgroep interviews toegevoegd, welke als aanvulling echt meerwaarde hebben gehad, bijvoorbeeld doordat ik bij de focusgroepen opvattingen tegen elkaar kon afzetten.

Naast de feedback op het onderzoeksvoorstel hebben ook mijn Critical Friends en onderzoeksbegeleidster een belangrijke rol gespeeld. Zoals uit eerdere verwijzingen in dit stuk blijkt hebben zij mij in hoofdstuk 3 geholpen met het weghalen van reflecties en deze te plaatsen in hoofdstuk 6. Bij hoofdstuk 4 hielden zij mij scherp op het feitelijk presenteren van data, zonder interpretaties. Dit was mijn persoonlijke valkuil, waar ik gelukkig hulp bij heb gekregen. Mijn begeleidster heeft mij hier tevens gewezen op interpretatie bij het categoriseren van sleutelbegrippen, wat ik vervolgens aangepast heb. Bij de data-analyse van deelvraag 1 heb ik bij de derde interventie de argumenten van de drie tips op basis van feedback samengepakt (deze waren eerst per tip weergegeven). Dit hield mij weer bij de kern, wat De Lange (2010) bevestigt met het begrip 'territoriumafbakening' (ofwel focus blijven houden). Als laatste is in dit hoofdstuk gecontroleerd of de verschillende reflecties goed verwerkt en geïntegreerd waren. De Lange (2010) spreekt hierbij over *triple-loop* leren, waarbij gereflecteerd wordt bij praktijkonderzoek en dan vooral op normatieve en ethische aspecten.

Terugkijkend zie ik bij de biografische reflectie dat mijn persoonlijkheid en eigen overtuigingen zeker een rol hebben gespeeld bij dit onderzoek. Het vormde ten eerste al de aanleiding ertoe, doordat ik een 'klik' had met een teruggetrokken peuter en diens gedrag mij uitdaagde daar op een vernieuwende wijze mee om te gaan. Het gaf mij gedurende het onderzoek ook veel motivatie, omdat ik echt geloof in en streef naar groei van kinderen en potentie bij het kind zag (competentie 2). Ook heb ik spel ingezet omdat dit dicht bij mij lag; ik heb niet voor niets meerdere modules over spel en het jonge kind gevolgd. Het zelf kennis construeren heeft mij nog zelfstandiger en kritischer gemaakt. Hierbij heb ik vooral gemerkt dat als een onderwerp je boeit, je dan in een 'flow' komt en die hoge betrokkenheid het onderzoek vooruit blijft stuwten.

Wat betreft mijn kritische reflectie ben ik mij bewust geweest van mijn standpunten en hoe die kunnen verschillen van PB'ers (basisdimensie A3). Zo ging ik er soms vanuit dat bepaalde instrumenten/interventies voor zich spraken of dat zij wel tijd hadden voor de uitvoering, maar dit bleek niet altijd zo te zijn. Andersom heb ik juist bepaalde standpunten moeten vasthouden, zoals het belang van 'member checks' en focusgroep interviews ondanks werkdruk. Ik ben vooral ethische dilemma's tegengekomen bij de gedragsregels 'integer en respectvol zijn' van de Gedragscode praktijkgericht onderzoek HBO (Andriessen, 2010). Zo moest ik onafhankelijk zijn bij het maken van het plan van aanpak en mochten keuzes niet gestuurd worden door de 'agenda van deze of gene'. Ik merkte dat ik onbewust rekening ging houden met werkdruk van collega's en de impact/grootte van interventies in de literatuur. Hierin moest ik onafhankelijk en onbevangen blijven, maar wel realistisch rekening houdend met mijn collega's. Rekening houden met de invloed die ik als onderzoeker (zeker met dubbele rol) kon hebben, heeft met dezelfde gedragsregels te maken.

Afsluitend vanuit de meta-positie ben ik mij bij dit onderzoek nog bewuster geworden van het belang van reflectie, zeker ook gedurende het onderzoeksproces (competentie 7). Regelmatig moest ik mijzelf echt 'stil zetten' en bewust met een open blik terugkijken op mijn gemaakte keuzes. Ook moest ik mijzelf soms dwingen 'out of the box' te denken om kritisch te blijven. Terugkijkend heeft het observeren mij ook veel geleerd, doordat ik samen met collega's veel gerichter ging kijken en meer ging zien. Het reflecteren op die observaties was ook zeer waardevol, tevens voor collega's, omdat je dan nieuwe inzichten deelt (basisdimensie B2.2). Wat ik ook meeneem voor toekomstig onderzoek is dat ik mensen nodig zal blijven hebben die mij op een aantal momenten in de onderzoekscyclus 'een schop onder de kont' geven. Mijn valkuil blijft om op lastige kruispunten te blijven hangen in denken en niet te gaan doen. Dit onderzoek heeft mij enorm veel nieuwe kennis, leerervaringen, plezier en voldoening gebracht.

Waar ik na mijn SPH-scriptie bijna nooit meer onderzoek wilde doen, heeft dit onderzoek voor mij bewezen hoe het ook kan zijn: vanuit passie, reeds opgedane en nog vergaarde kennis en succesvolle praktijkervaringen een vernieuwende bijdrage kunnen leveren aan de praktijk (competentie 5, basisdimensie B2.3). En bovenal, een bijdrage als toekomstig gedragsspecialist aan de ontwikkeling van het jonge kind.

Nawoord

Ter afsluiting rest mij nog de PB'ers van de peutergroepen Kikker en Haas te bedanken, zonder wie de uitvoering onmogelijk was geweest. Hartelijk dank voor jullie inzet en betrokkenheid! Ook dank aan andere betrokkenen binnen Auris die een bijdrage hebben geleverd. Tot slot denk ik aan mijn onderzoeksbegeleidster en mijn Critical Friends, omdat zij mij richting hebben gegeven en kritisch hebben gehouden. Bedankt!

Bibliografie

- Aalsvoort, D. van der, Kwakkel-scheffer, N., & Vries, A. de (2006). *Puur plezier*. Leuven, België: Uitgeverij Acco.
- Aalsvoort, G. van der (2011). Onderzoeksvragen bij spel. In G. van der Aalsvoort, *Van spelen tot serious gaming* (p. 280). Leuven, België: Uitgeverij Acco.
- Aalsvoort, G. van der (2011). *Van spelen tot serious gaming*. Leuven, België: Uitgeverij Acco.
- Andriessen, D., Onstenk, J., Delnooz, P., Smeijsters, H. & Peij, S. (2010, 30 Augustus). *Gedragscode praktijkgericht onderzoek voor het HBO*. Opgeroepen op 10 Februari, 2014, van <http://www.hva.nl/wp-content/uploads/2011/08/Gedragscodepraktijkgerichtonderzoek.pdf>
- Auris. (Maart, 2013). *Auris kernwaarden in de praktijk*. Opgeroepen op 14 Juni, 2014, van Koninklijke Auris Groep: <http://auris.nl/Home/DeKoninklijkeAurisGroep/Documents/Auris%20kernwaarden%20Auris.com%20maart%202013.pdf>
- Auris. (n.d.). Brochure Auris Zorg. *Behandelgroepen voor jonge kinderen*.
- Auris. (n.d.). *Missie en visie*. Opgeroepen op 14 Juni, 2014, van Koninklijke Auris Groep: <http://auris.nl/Home/DeKoninklijkeAurisGroep/Paginas/Missievisie.aspx>
- Booth, T., Ainscow, M., & Dyson, A. (2006). *Improving Schools, Developing Inclusion*. Londen: Routledge.
- Bosch, W. & Boomsma, C. (2009). *Onderwijs aan het jonge kind... een vak apart*. Baarn: HB uitgevers.
- Braet, C., & Bögels, S. [red]. (2013). *Protocolaire behandelingen voor kinderen en adolescenten met psychische klachten 2*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Bruïne, E. de & Claasen, W. (2004). Je moet eigenlijk over alles nadenken (en alles onderzoeken). In: Bruïne, E. de, Claasen, W., Harink, F., Ponte, P. & Swet, J. van., *De leraar speciaal onderwijs als Master* (p. 24). Antwerpen/Apeldoorn: Uitgeverij Garant.
- Burger, E., Weerdenburg, M. & Wetering, M. (2012). *Kinderen met specifieke taalstoornissen. (Be)handelen en begeleiden in zorg en onderwijs*. Leuven, België: Uitgeverij Acco.
- Buys, O., & Poel, L. (2001). *Spel werkt, vertel het door!* Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Buys, O., & Poel, L. (1997). *Spel werkt. Leer spelen*. Utrecht: Uitgeverij HvU Press.
- Buys, O., & Poel, L. (1996). *Spel werkt dus speel goed*. Culemborg: Uitgeverij HvU Press.
- Claasen, W., Bruïne, E. de, Schuman, H., Siemons, H. & Velthooven, B. van (2009). *Inclusief Bekwaam. Generiek competentieprofiel inclusief onderwijs*. Antwerpen/Apeldoorn: Uitgeverij Garant.
- Daal, J. van (2008). Gedragsproblemen bij kinderen met Ernstige SpraaktaalMoeilijkheden (ESM). *Van Horen Zeggen (VHZ)*, 10-14.
- Donk, C. van der & Lanen, B. van (2012). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Donk, C. van der & Lanen, B. van (2012). *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn*. Bussum: Coutinho.
- Gastel, W. van (2007). Te bang om gewoon kind te zijn. *Het Jonge kind*, 19-22.
- Goorhuis-Brouwer, S. (2005). *Een stevig fundament. Over de vroegkindelijke ontwikkeling en opvoeding, met een extra accent op de taalontwikkeling*. Utrecht: Uitgeverij De Tijdstroom.
- Handleiding Sociaal Spel*. (2008). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Hansen, A. M., Dolman, C., & Haan, E. de (2008). *Directieve Therapie Bij Kinderen En Adolescenten*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Heerink, M., Pinkster, S. & Bratti-van der Werf, M. (2009). *Onderzoek in zorg en welzijn. Een praktische inleiding*. Amsterdam: Uitgeverij Pearson Education Benelux.
- Hell, A. G. van & Hell, J. G. van (2002). *Taalontwikkeling en taalstoornissen. (Studies over Taalonderwijs, nr. 3)*. Uitgeverij Maklu.
- Hellendoorn, J., & Berckelaer-Omnes, I. (1998). *Speciaal spel voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Hellinckx, W. (1991). *Gedrags- en emotionele problemen bij kinderen. Deel 2: Prevalentie van probleemgedrag bij kleuters*. Antwerpen-Apeldoorn: Uitgeverij Garant.
- Heuvel, W. van den (2011). *Spel werkt. spelen is een kunst*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Janssen-Vos, F. (2004). *Spel en ontwikkeling. Spelen en leren in de onderbouw*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.

Jonge, M. de (n.d.). *Tips voor ouders en leidsters van peuters*. Opgeroepen op Juni 11, 2014, van Spreekt voor zich: <http://www.spreektvoorzich.nl/tips-peuters/>

Kallenberg, T. (2011). *Ontwikkeling door onderzoek*. Amersfoort: Uitgeverij ThiemeMeulenhoff.

Kormos, H. (2007, Februari 21). Waarom Marijn zweeg op school. *Algemeen Dagblad*.

Lange, R., Schuman, H., & Montesano, N. (2010). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen-Apeldoorn: Uitgeverij Garant.

Lieshout, T. van (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen. Een praktisch handboek voor professionele opvoeder, begeleiders en leerkrachten*. Houten: Uitgeverij Bohn Stafleu van Loghum.

Oers, B. van (49, 2010). Leermomenten in het manipulerend spelen van peuters en kleuters. Een onderwijspedagogische benadering. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 503-513.

Pagter, J. de, Jonge, M. de, & Braam-van Vloten-Hairwassers, H. van (2014). Help! Mijn leerling spreekt niet. Selectief mutisme. *Het Jonge Kind*, 28-31.

Pepper, J., & Weitzman, E. (2009). *Praten doe je met z'n tweeën. Een praktische handleiding voor ouders van kinderen met een vertraagde taalverwerving*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Pramling-Samuellson, I., & Fler, M. (2009). *Play and learning in Early Childhood Setting. International Perspectives*. New York: Springer.

Schweizer, C., Haeyen, S., Henskens, B., Rutten-Saris, M. & Visser, H. (2009). *Handboek beeldende therapie. Uit de verf*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Singer, E., & Haan, D. de (2013). *Speels, liefdevol en vakkundig*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Singer, E., & Kleerekoper, L. (2009). *Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar*. Maarssen: Uitgeverij Elsevier gezondheidszorg.

SLO. (2006). *Spel en spelbegeleiding. Deel 1: Theoretische uitgangspunten*. Opgeroepen op 5 Februari, 2014, van SLO: http://www.slo.nl/speciaal/so/zml_mg/publicaties/spel/

Snijders, H. (2006). *Interventies in behandelgroepen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

The Hanen Centre. (n.d.). *Hanen Ouderprogramma: Praten doe je met z'n tweeën*. Opgeroepen op 6 Januari, 2014, van Logopedie-ap: <http://www.logopedie-ap.nl/hanen.htm>

Thijssen, A. (2014, 11Juni). E-mailcontact onderzoek sociale weerbaarheid. (M. d. Geus, Interviewer) UMC Utrecht. (2014). *Selectief mutisme. Behandelingsmogelijkheden*. Opgeroepen op Juni 11, 2014, van UMC Utrecht: <http://www.umcutrecht.nl/zorg/ouderskind/ziektebeelden/S/selectief-mutisme/behandelingsmogelijkheden.htm>

Vaessen, G. (2012). *Psychiatrie in de klas. Kompas bij opbrengstgerichte handelingsplannen in het onderwijs*. Antwerpen, België: Uitgeverij Garant.

Valck, M. de (2012). *Aandacht voor spelen. Maak zelf het verschil*. Amsterdam: Uitgeverij Reed Business.

Velsink, M. (2012). Van samen spelen leer je meer. *Kinderopvang*, 10/11, 50-51.

Verhulst, F. (2005). *De ontwikkeling van het kind*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.

Verhulst, F. (2006). *Leerboek kinder- en jeugdpsychiatrie*. Assen: Uitgeverij Van Gorcum.

Vygotsky. (2011). In G. van der Aalsvoort, *Van spelen tot serious gaming* (p. 100). Leuven, België: Uitgeverij Acco.

Bijlagen

Bijlage 1: Observatieformulier

Hieronder is het gebruikte observatieformulier weergegeven. Deze is gebaseerd op criteria afkomstig van het 'Algemene observatieformulier AED Peuterpraat', de 'Sociale Competentie Observatielijst' (SCOL), 'Kijk! 0-4 jaar', 'Rotterdamse Observatielijst Peuter Kleuter' en het 'Observatieformulier 'Kijk op ontwikkeling' van SLO (SLO, n.d.).

Observatieformulier sociaal gedrag

Hoe reageren de peuters met internaliserend gedrag tijdens het inzetten van de interventies?

Datum observatie	
Tijdstip observatie	
Naam pedagogisch begeleider	
Naam kind(eren)	
Specifieke activiteit en interventie	

Bij een nieuwe activiteit/opdracht:

Kan omgaan met verandering in het dagritme	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Staat open voor/ is nieuwsgierig naar een nieuwe situatie/opdracht	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Is nieuwsgierig naar nieuw materiaal (ontdekken)	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Went gemakkelijk in een nieuwe situatie of met een nieuwe activiteit	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Heeft plezier in het leren van iets nieuws	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.

Opvallende waarnemingen (feiten):

--

Welbevinden en betrokkenheid:

Voelt zich op zijn/haar gemak	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan zich aan (groeps)regels en afspraken houden	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Is betrokken bij liedjes/spelletjes in de kring	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Doet actief mee met liedjes/spelletjes in de kring	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.

Opvallende waarnemingen (feiten):

--

Omgang met de pedagogisch begeleider(s):

Zoekt uit zichzelf contact met de PB'er	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Durft tegen de PB'er te spreken	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Vraagt de PB'er om hulp (of maakt dit kenbaar)	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Zoekt lichamelijk contact met de PB'er	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Laat zich goed troosten indien nodig	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan zich redden zonder extra aandacht van PB'er	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Reageert goed op aanwijzingen van de PB'er	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.

Opvallende waarnemingen (feiten):**Omgang met andere kinderen:**

Kijkt naar andere kinderen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Zoekt contact met andere kinderen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Toont belangstelling/sympathie voor anderen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan/probeert met andere kinderen spelen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Maakt gemakkelijk contact met andere kinderen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Durft tegen andere kinderen te praten	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Zorgt voor andere kinderen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Begrijpt en/of gebruikt het woord 'wij' (samen)	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan basisemoties bij anderen waarnemen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan van tijd tot tijd op zijn/haar beurt wachten	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.

Opvallende waarnemingen (feiten):**Zelfstandigheid:**

Kan zelfstandig opdrachten uitvoeren	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan zelfstandig (spel)materialen opruimen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Maakt een gekozen activiteit zelfstandig af	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan zich langer dan 10 minuten op een activiteit concentreren	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Neemt initiatief om iets te gaan doen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Heeft vertrouwen in wat/hij zelf kan	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Lost zelf een probleem(situatie) op	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.

Opvallende waarnemingen (feiten):**Jezelf presenteren en voor jezelf opkomen:**

Laat basisemoties zien (blij, boos, bang..)	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan goed met zijn/haar eigen emoties omgaan	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Doet actief mee bij een groepsactiviteit	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Geeft (al dan niet non-verbaal) antwoord op vragen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Vertelt (al dan niet non-verbaal) over gebeurtenissen/thuis/de groep	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan op een positieve manier voor zichzelf opkomen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Kan 'nee' of 'stop' zeggen (gebaren) tegen een ander als hij/zij iets niet wil of niet fijn vindt	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.
Wil graag dingen zelf doen	☐ Gezien	☐ Enigszins gezien	☐ Niet gezien	☐ N.v.t.

Opvallende waarnemingen (feiten):

Bijlage 2: Voorbeeld van het logboek

Hieronder is een gedeelte uit het in te vullen logboek weergegeven.

Maandag 5 mei (week 3/4)

1. Wat is er vandaag bij Kikker bewust ingezet?

- ☐ Groepsactiviteit uit de handleiding 'Sociaal Spel'
- ☐ Poppen(spel)
- ☐ Rituelen / imitatiespel / coöperatief spel

2. Wanneer en hoe is dit ingezet? (welk dagdeel/moment, tijdens welke activiteit, op welke manier, hoeveel/welke kinderen erbij betrokken)

3. Wat viel vandaag op bij één of meer teruggetrokken kinderen? (qua (sociaal) gedrag en houding: meer/minder internaliserend, deed/durfde/zei het iets meer, meer/minder teruggetrokken en participierend)

Dinsdag 6 mei

1. Wat is er vandaag bij Haas bewust ingezet?

- ☐ Groepsactiviteit uit de handleiding 'Sociaal Spel'
- ☐ Poppen(spel)
- ☐ Rituelen / imitatiespel / coöperatief spel

2. Wanneer en hoe is dit ingezet? (welk dagdeel/moment, tijdens welke activiteit, op welke manier, hoeveel/welke kinderen erbij betrokken)

3. Wat viel vandaag op bij één of meer teruggetrokken kinderen? (qua (sociaal) gedrag en houding: meer/minder internaliserend, deed/durfde/zei het iets meer, meer/minder teruggetrokken en participierend)

Bijlage 3: Werkwijze per interventie

Een beknopte uitleg voor de peutergroepen van de werkwijze per interventie.

1. Het doen van groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel'

Werkwijze:

In het mapje zit een gedeelte van de handleiding 'Sociaal Spel' (gekopieerd). Je kunt kiezen uit een paar groepsactiviteiten behorend bij de verschillende competenties (ervaringen delen, aardig doen, samen doen, een taak uitvoeren, jezelf presenteren, opkomen voor jezelf). Deze zijn aangegeven met gekleurde blaadjes in het mapje.

- ✓ Kies een activiteit uit het mapje (zorg dat je verschillende competenties aan bod laat komen).
- ✓ Verzamel de bijbehorend materialen (let op de aantekeningen erbij, ik heb al een aantal dingen voor jullie verzameld).
- ✓ Bepaal met welke kinderen je het gaat doen (kan de hele groep zijn, maar als het kleinere groepjes zijn dan moet er een (meer) teruggetrokken kind bij zitten).
- ✓ Optie: kopieer de bijbehorende pagina van deze activiteit voor de betreffende kinderen, vul deze na afloop van de activiteit of 's middags in en geef deze mee aan ouders.
- ✓ Vul tijdens/na het inzetten het observatieformulier in en 's middags het logboek bij opvallende observaties.

2. Het inzetten van poppen

Werkwijze:

- ✓ Zet pop Puk, Kikker, Haas of de grote handpop uit de bibliotheek regelmatig in bij een kringactiviteit, taalgroepjes of andere gewenste momenten.
- ✓ Buiten de poppenkast, welke op de behandelgroep niet aanwezig is, is de pop vooral erg geschikt voor gebruik in de kring en bij taalstimulerende activiteiten.
- ✓ Je hoeft er als begeleider geen specifieke vaardigheden voor te bezitten, je moet vooral in jezelf geloven en het aandurven. Het gaat vooral om de stap durven zetten en gaan zien dat je de 'toeschouwers' kunt vermaken.
- ✓ Vul tijdens/na het inzetten het observatieformulier in en 's middags het logboek bij opvallende observaties.

Extra tips:

- ✓ De basis bestaat uit de stem, beweging, tempo en interactie.
- ✓ Wanneer je rechtshandig bent, neem je de pop in de linkerhand en andersom.
- ✓ Zorg dat de pop bij inzet speelklaar is en dat hij niet zomaar rondslingert. Bij gebruik moet de pop 'levend' zijn en dus nog niet om de hand gedaan worden.
- ✓ Zorg ervoor dat je de mond van de pop een beetje open, zodat het lijkt of de pop lacht.
- ✓ Geef de (klas)pop een opvallende karaktertrek, zoals een eigen naam, wijze van spreken/bewegen, rol of uiterlijk kenmerk.
- ✓ Houd rekening met het ontwikkelingsniveau en de mogelijkheden en beperkingen van de kinderen (ook qua taalontwikkeling).
- ✓ Laat de pop niet druk bewegen en praten: de kunst is om de pop dit te laten doen op de juiste momenten, voor het juiste effect. Laat de pop spontaan bewegen, praten, gevoelens uiten, zingen, etcetera.
- ✓ Zorg voor behoud van oogcontact met zowel de pop als de kinderen.

3. Stimuleer het 'wij-gevoel' door inzet van rituelen, imitatiespel en coöperatief spel

Werkwijze:

Routines en rituelen

- ✓ Blijf routines (vaste activiteiten in het dagritme) hanteren.
- ✓ Breng met een ritueel een spelelement in de routine (op eigen initiatief of doorgaand op een ritueel dat kinderen inbrengen, zoals bij het liedje van de mond op het einde steeds 'hoera!' roepen).
- ✓ Doorbreek soms bewust patronen, want dit kunnen driejarigen grappig vinden.

Imitatiespel

- ✓ Steun en versterk het spontane imitatiespel van peuters (benoem bijvoorbeeld: 'wat maken jullie opeens een mooie trein met die stoeltjes!' of vraag of je mee mag doen).
- ✓ Start zelf een imitatiespel met een teruggetrokken kind (gooi bijvoorbeeld een bal op en neer en leer: initiatief nemen, nadoen, herhalen).
- ✓ Maak tijdens verzorgmomenten imitatiegrapjes.
- ✓ Kijk regelmatig rustig naar de peuters hoe zij het 'wij-gevoel' oproepen. Sluit aan bij hun spontane manier van samenzijn oproepen, zoals het verwoorden van 'samen pindakaas' of 'jullie zijn vriendjes' of 'allebei een groene beker'. Benadruk gezamenlijkheid!

Coöperatief spel

- ✓ Gebruik het aangeschafte, coöperatieve spel 'Eerste boomgaard' en speelt dit volgens de handleiding met twee peuters, waarvan één meer teruggetrokken kind.
- ✓ Zorg dat je het spel eerst zelf goed kent en het verhaal snel kunt uitleggen. Je zegt niet dat je 'moet samenwerken', maar vertelt het verhaal: 'Jullie gaan er samen voor zorgen dat... voordat...'.
- ✓ Stimuleer coöperatief spel door twee kinderen, waaronder een teruggetrokken kind, samen bepaald speelgoed te geven waarmee ze kunnen samenwerken. Denk aan de treinrails, iets bouwen, dokter en patiënt spelen, etcetera (mag niet te ingewikkeld zijn en te lang duren).
- ✓ Vul tijdens/na het inzetten het observatieformulier in en 's middags het logboek bij opvallende observaties.

Bijlage 4: Overzicht van de activiteiten

Interventie 1: Groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel'

Groep Kikker

1 ^e keer	9:45 uur	Tim + alle kinderen	Opkomen voor jezelf – 'Goed verkeer' – Koekjes bakken
2 ^e keer	9:45 uur	Tim, E., T.	Samen doen – 'Een tas vol' – Winkeltje
3 ^e keer	9:30 uur	Tim + alle kinderen	Een keuze maken – 'Kleine dilemma's' – Knutselen Koningsdag
4 ^e keer	11:00 uur	Tim, E., T., Nic.	Opkomen voor jezelf – 'Strandbal' – Grote en kleine strandbal in gymzaal

Groep Haas

1 ^e keer	13:15 uur	Max + alle kinderen	Samen doen – 'Het ballonnenbal'
2 ^e keer	14:45 uur	Max + alle kinderen	Een taak uitvoeren – 'Geweldige gebaren'
3 ^e keer	12:00 uur	Max + alle kinderen	Een keuze maken – 'Kleine dilemma's'
4 ^e keer	12:30 uur	Max + alle kinderen	Ervaringen delen – 'Vies of lekker?'

Interventie 2: Poppenspel

Groep Kikker

1 ^e keer	9:30 uur	Tim, T., E., Puk	Knutselgroepswork
2 ^e keer	9:30 uur	Tim + alle kinderen + Puk	Puk in de kring met taalactiviteit over kinderboerderijdieren
3 ^e keer	11:30 uur	Tim + alle kinderen + Puk	Puk in de gymzaal met Kat & Muis en Schipper mag ik overvaren
4 ^e keer	13:00 uur	Tim + alle kinderen + Puk	Foto's op het digibord bekijken met Puk
5 ^e keer	13:30 uur	Tim	Met Puk stoepkrijt vragen bij groep 1

Groep Haas

1 ^e keer	9:30 uur	Max + alle kinderen	Puk deelt de foto's uit
2 ^e keer	10:30 uur	Max + alle kinderen	Puk wil fruit snijden
3 ^e keer	12:00 uur	T.	Puk mee naar de koelkast
4 ^e keer	14:45 uur	Max + alle kinderen	Liedjes zingen met Puk

Interventie 3: Imitatiespel, rituelen en coöperatief spel

Groep Kikker

1 ^e keer	13:30 uur	Tim, E.	Coöperatief spelletje 'Mijn eerste boomgaard'
2 ^e keer	Hele dag	Tim, N.	Rituelen en imitatiespel gedurende de dag
3 ^e keer	14:15 uur	Tim, N., R.	Imitatiespel met dansen op Nijntje bij het digibord
4 ^e keer	9:45 uur	Tim, R.	Coöperatief spelletje 'Mijn eerste boomgaard'
5 ^e keer	13:45 uur	Tim, N.	Imitatiespel tijdens vrij spel in de huishoek

Groep Haas

1 ^e keer	14:00 uur	Max + alle kinderen	Imitatiespel Schipper mag ik overvaren
2 ^e keer	13:30 uur	Max, Tho.	Coöperatief spelletje 'Mijn eerste boomgaard'
3 ^e keer	13:30 uur	Max, Thi.	Coöperatief spelletje 'Mijn eerste boomgaard'

Bijlage 5: Interviewleidraad

Hieronder zijn de vragen weergegeven voor de individuele interviews.

Eerste interventie

1. Hoe heb je het inzetten van de 1^e interventie ervaren, de groepsactiviteiten uit de handleiding 'Sociaal Spel'?
2. Welke plus- of minpunten qua organisatie/praktische inzetbaarheid waren er bij deze interventie voor jou als PB'er?
3. Welk effect/gedrag heb je (eventueel) bij de peuters ervaren, bij/na het inzetten van deze interventie?
4. Op welke manier denk je dat deze interventie op de peutergroep kan bijdragen aan het verminderen van teruggetrokken gedrag bij peuters (ook in de toekomst)?
5. Waarom wel of niet?

Tweede interventie

6. Hoe heb je het inzetten van de 2^e interventie, de poppen, ervaren?
7. Welke plus- of minpunten qua organisatie/praktische inzetbaarheid waren er bij deze interventie voor jou als PB'er?
8. Welk effect/gedrag heb je (eventueel) bij de peuters ervaren, bij/na het inzetten van deze interventie?
9. Op welke manier denk je dat deze interventie op de peutergroep kan bijdragen aan het verminderen van teruggetrokken gedrag bij peuters (ook in de toekomst)?
10. Waarom wel of niet?

Derde interventie

11. Hoe heb je het inzetten van de 3^e interventie ervaren: rituelen, imitatiespel en coöperatief spel?
12. Welke plus- of minpunten qua organisatie/praktische inzetbaarheid waren er bij deze interventie voor jou als PB'er?
13. Welk effect/gedrag heb je (eventueel) bij de peuters ervaren, bij/na het inzetten van deze interventie?
14. Op welke manier denk je dat deze interventie op de peutergroep kan bijdragen aan het verminderen van teruggetrokken gedrag bij peuters (ook in de toekomst)?
15. Waarom wel of niet?

Algemeen

16. Wat vond je in het algemeen van het praktijkonderzoek (het inzetten van de interventies, het observeren, het bespreken met elkaar)?
17. Wat zijn samengevat volgens jou de sterke punten van deze drie interventies?
18. Wat zijn samengevat volgens jou min- of verbeterpunten van deze drie interventies (wat ik evt. kan bijstellen)?
19. Wil je verder nog iets aanvullen ter afsluiting van dit interview?